

Művészet és közösség

Kós Katit – Kós Károly unokáját, Kós András szobrászművész leányát – serdülő kora óta ismerem. Hallottam hangversenyen hegedülni, láttam iskolapadban ülni, majd a kolozsvári Zeneliceum abszolvensei között ballagni.

Változatos életpályája kezdetén középiskolai végzettséggel Tordaszentlászlón vállalt hegedűtanári állást. Férjhez megy, átköltözik Barótra, ahol nemskára átveszi a Városi Művelődési Ház irányítását. A brassói Transilvania Egyetem Zenei Fakultása lehetőséget ad arra, hogy zenei tanulmányait – érett fejjel Bartótról ingázva, gyermekeivel szinte egyidőben – felsőfokú szinten, befejezze.

Húsz év után visszatér szülővárosába, Kolozsvárra. Szerencsecsillaga nem hagyja el, mert számára vonzó állást talál a kincses városban, ahol tudását, tapasztalatait hasznosíthatja. Kalotaszeg neves festőjének, Györkös Mányi Albertnek a képei között dolgozhat, a zeneitanár-festőművész műteremlakásában, az EMKE által létrehozott emlékházban.

Betértem az Emlékházba, egyrészt a Györkös Mányi-festményekben újlag gyönyörködni, másrészt Kós Katalin elbeszélgetni.

– Édesapád szobrászművészi alkotómunkája feltevélezen hozzájárult emberi kialakulásodhoz...

– Talán inkább szakmai kialakulásomhoz – arra gondolok, hogy apámtól örökölhettem a művészi alkotásra és a tanításra való hajlamot. Emberré válásomhoz szüleim egyformán hozzájárultak azzal a példamutatással, ahogyan családi és közösségi életüket élték, munkájukat végezték: becsülettel, elkötelezettséggel, felelősségtudattal, gondoskodással, pozitív hozzáállással, és nem utolsósorban sok-sok szeretettel.

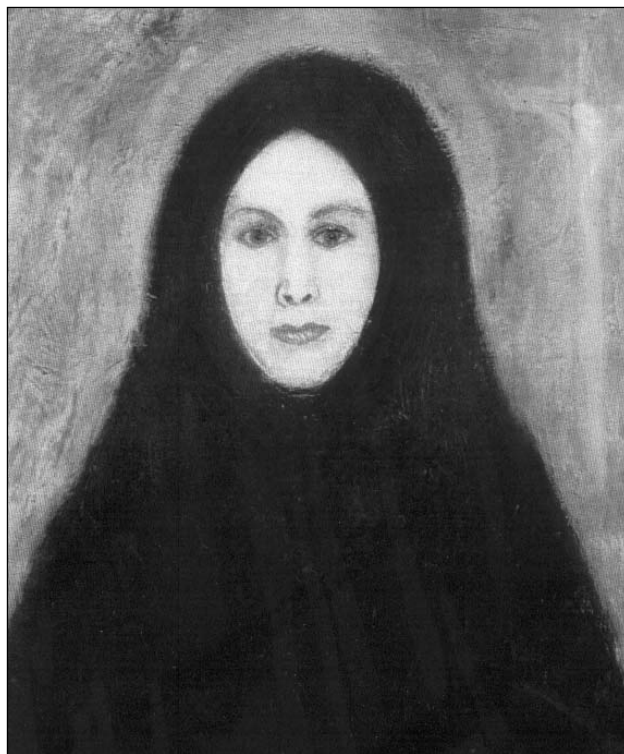
– Milyen benyomásokkal búcsúztál a Zeneközépiszkolától, zene- és általános műveltségi tanáraidtól?

– Én azok közé a diákok közé tartoztam, akik szerettek iskolába járni. Elemista koromban a tanulás sem okozott különösebb gondot, maximális jeggyel végzetem minden évet; Kós-nagyapám meg is jegyezte egy alkalommal – úgy harmadik osztályos lehettem –, hogy az ellenőrzőim szépek, de elég unalmasak...

Nagyon meghatározó volt számomra Protopopescu Éva tanítónőnk pedagógiai és emberi magatartása, aki – azt gondolom – kiváló indítást biztosított tanítványai számára. Mai napig öröm látni azt a szeretetet és boldogságot, amely belőle árad, amikor volt tanítványaival találkozhat, beszélgethet.

Hasonlóképpen határozta meg szakmai fejlődésemet hegedűtanárom, Zsurka Péter, aki kivételesen jó alapokat plántált tanítványaiba, és akitől megtanultam/megtapasztaltam azt, hogy a hangszer tanulási folyamatában mennyire fontos a minél tökéletesebb alapozás. Ezt az elvet követtem én is hegedűtanárként, úgy érzem, eredményesen.

A szolmizáció, zenediktálás és zeneelmélet alap-



Györkös Mányi Albert: Falusi Madonna (1985. olaj vászonra)

jait Szabó Margit tanárnő – Gitta néni – öntötte belénk, szigorú és alapos módon, az ő óráin olyan képességekre és tudásra tettünk szert, amelyek biztosították számunkra a további fejlődést ezen a téren.

Majd következtek a gimnáziumi évek, a sok tanár. Mindannyiuktól volt amit tanulunk. De természetesen voltak közöttük olyanok, akik felejthetetlenek maradtak számomra és meghatározták további életutamat: például Guttman Mihály – mindannyiunk Misi bácsija –, akinek irányításával volt szerencsém kamarazenélni, és az általa vezényelt zenekarban hegedülni; vagy Jakóné Barabás Margit történelem és földrajz szakos tanárnő, aki egyben osztályfőnöknőnk is volt a felső tagozaton. Nagyon szerettem az osztályközösséget is, kedveltem osztálytársaimat, akikkel mai napig tartom a kapcsolatot.

– Beszélj kalota-szegeleti, tordaszentlászlói hegedűtanári tevékenységedről.

– Így utólag elemezve: nagyon érdekes a sors. Ugyanis Györkös Mányi Albert, a zeneiskola akkori klarinéttanára keresett meg a hegedű szakra való sikertelen felvételi vizsgáim után, hogy vállalnám el szülőfaluja, Tordaszentlászló hegedülni vágyó gyerekeinek tanítását. Előbb vonakodtam ettől az ajánlattól, mivel semmi vonzódást nem éreztem akkoriban a tanítás iránt, csakis hegedűsként tudtam magam elképzelni; azonban kitartó biztatására végül is elvállaltam. Egy év múlva már Tordaszentlászlón és Magyarfenesen összesen tizenkét kisebb-nagyobb gyermeket tanítottam, a kolozsvári Művészeti Népiszkolához tartozva. Ezzel Györkös tanár úr – szüleim segítségével – az ölembe pottyantotta az első munkahelyem. Ennek köszönhetem azt a felismerést, hogy bizony van mit keresnem a tanári pályán, és hogy nagyon szeretem ezt a munkát. Bizonyította ezt az a sok csodálatos élmény, amely az alatt a negyed évszázad alatt ért, amely során végül is szinte



Kós Kati. László Miklós felvétele

folyamatosan foglalkoztam hegedűtanítással – Tordaszentlászlón, Magyarfenesen, majd Baróton és Vargyason. Csodálatos érzés, amikor a volt tanítványaim időnként megkeresnek, csak azért, „hogy hallják a tanárnéni hangját”. Egyik-másik közülük – hivatásként választva a zenélést – szép eredményeket ért el, mint például a Magyarfenesről indult Barazsuly Erzsébet vagy Kiss Pista Levente...

– Nem sokat tudunk a baróti művelődési életéről. A helybeli Művelődési Ház vezetőjeként mik voltak a feladataid?

– Barótra való költözésemet követően felfedeztem még egy hobbimat: a művelődésszervezést, amely a későbbiekben hivatásommá vált. Fiatal feleségként és anyaként, a 89-es változás adta lehetőségeket kihasználva, 1990 májusában, néhány egyformán gondolkodó, a közművelődési életet fontosnak tartó emberrel – bízva a jövő lehetőségeiben – létrehoztuk a Gaál Mózes Közművelődési Egyesületet, amely keretében aztán 15 évet tevékenykedtem, és megtanulhattam, megtapasztalhattam, hogy mit jelent civilként dolgozni. Az egyesület vezetőségi tagjaként, majd alelnökeként számtalan előadás és rendezvény tervezője, szervezője és lebonyolítója voltam kollegáimmal együtt, akikkel igazi csapatot alkotva nagyon szép eredményeket értünk el, kivívn a hazai és magyarországi közművelődési szakemberek elismerését. 1991-ben pedig a sors elém tárta azt a lehetőséget, hogy megpályázhassam a helyi Városi Művelődési Ház megüresedett igazgatói állását, amelyet sikerrel meg is tettem. A két évvel azelőtt nyugdíjba vonult igazgatónő, Kaptza Mária által több éven át sikeresen vezetett intézményt átvéve, az ottani munkát és programszervezést az új idők szelleme szerint kellett átalakítanom – tulajdonképpen feladatommal vált egy teljesen új fajta művelődési élet, új intézmény létrehozása, tágabb munkaközös-

ség kialakítása, a változás hozta új lehetőségek keretében. A szakemberek, a közönség és a vendégművészek visszajelzése alapján, munkatársaimmal együtt sikerült egy olyan intézményt létrehozni, ahova szívesen tértek be kicsik-nagyok a különféle programokra, rendezvényekre, és ahova örömmel jöttek a vendégtársulatok is, dicsérve a vendéglátást és a közönséget.

Tizenöt éven át dolgoztam hát művelődés- és közösség-szervezőként, olyan munkatársakkal, akikkel öröm volt együtt dolgozni, együtt alkotni. És közben együtteseket alapítottunk, a Kájoni Consortot, a Kelekótyát, az Erdővidék Néptáncegyüttest, meg muzsikáltam, tanítottam is. És utólag megállapítottam, hogy a sors olyan kegyes volt hozzám, hogy a mindenkori hivatalos munkám egyben a hobbim is volt. És ebbe beleszámíthatom azt a másfél éves időszakot is, amikor orvosi írnokként dolgoztam a baróti járóbeteg rendelésben, és a papírmunka mellett egyszerűbb asszisztensnői feladatokat is elláttam (vérnyomásmérés, kötözés stb.) – ugyanis mindig szívügyemnek éreztem a rászorultakon segíteni.

– Sikeresek voltak a Kájoni Consort régizene együttes fellépései, mely együttesnek te is tagja voltál...

– Igen, mégpedig alapító tagja. Nem sokkal Barótra költözésünk után, 1988 folyamán, volt férjemmel, Demeter Jánossal sikerült toboroznunk olyan embereket, akik zenei tanulmányokkal vagy egyszerűen csak zenei tehetséggel rendelkeztek. 1988 decemberében kezdtük el a próbákat, tizenkét Baróton élő, különböző foglalkozású és életkorú, azonban a muzsikálást egyformán kedvelő lelkes emberrel. A mindennapok szürkeségének és a már csaknem kilátástalan jelen és jövő elviseléséhez a reneszánsz zenét választottuk menedékné. Repertoárunkat 14–17. századi zeneszerzők hangszere és vokális, világi és egyházi műveiből válogattuk. A névadó Kájoni János által gyűjtött és lejegyzett, valamint más korabeli erdélyi zeneszerzők művein kívül természetesen más tájak szerzőinek műveit is megszóltattuk, ilyenképpen barangolva be hallgatóinkkal együtt Európát, a zene által. Számtalan sikeres koncertünk volt itthon és Magyarországon, de lehetősé- günk adódott muzsikálni a bécsi Stefansdomban is. A muzsikálás-éneklés mellett ugyanakkor nagyrészt én láttam el az együttes menedzselési feladatait is. Az együttest a baróti iskola fogadta be, állandó helyszínt biztosítva működésének. Kolozsvárra való visszaköltözésemmel nagyon nehéz volt megválnom a Kájoni Consorttól. Hiányoznak az egykori próbák, közös muzsikálások, kiszállások, koncertek, és nem utolsósorban a zenésztársak. Az együttes azonban továbbra is sikerrel működik, és idén nyáron nem csak jelképesen, de a valóságban is bebarangolta Európát, csodálatos élményekkel térve haza.

Hasonlóképpen nehezen váltam meg másik lelki gyermekemtől, a Kelekótya Együttestől is, amelyet 2001-ben alakítottuk a Művelődési Ház keretében, azzal a céllal, hogy – az elsősorban magyar nyelvű gyermekirodalom gyöngyszemeinek alapján készült feldolgozásokkal repertoárunkban – koncertekkel látogassunk meg gyermekközösségeket, főként olyan vidékeken, ahová a helyi anyagi források hiánya miatt e közkedvelt dalok, de elsősorban szerzőik-előadók – mint például Sebő Ferenc, Dévai Nagy Kamil-

la, Halász Judit, Vitai Ildikó, illetve a Kaláka, 100 Folk Celsius és Bojtorján együttesek –, élőben nem juthatnak el. Koncertjeinkkel egyaránt sikert aratunk úgy a gyermek, mint a felnőtt hallgatóság körében. Felejthetetlen élményként maradtak meg számomra azok a koncertjeink, amelyek alkalmával a gyermekek rácsudálkoztak a különböző húros, fúvós, ütős és ritmus hangszereinkre, megismerhették ezeket közről, esetenként ki is próbálhatták egyiket-másikat, valamint együtt énekelhették velünk (és mi velük) a már általuk ismert dalokat. Ezek az élmények és tapasztalatok azonban itt sem hagytak nyugodni: lelkes társakra lelve tervezzük már egy hasonló együttes létrehozását Kolozsváron is.

– Hogyan oldottad meg a baróti teendőid mellett az ingázásokat, folyamatos zenei továbbképzésedet a brassói egyetemen?

– Nem volt könnyű. Lévén, hogy Brassóban csak nappali tagozaton lehetséges zenei tanulmányokat végezni, folyamatosan jelen kellett lennem a kurzusokon, szemináriumokon. Az első két év programja viszonylag lazább volt, így emellett sikerült – napon-ta ingázva – elvégezni a Művelődési Házbeli teendőimet is, átszervezve a programomat. Sőt, folytattam mindkét együttesben való tevékenységemet is. Ezenkívül 2003–2005 között hegedültem a sepsiszentgyörgyi Georgius Kamarazenekarban is. (Így utólag azon töprengek, hogy honnan volt energiám minderre? Mai napig is csodálkozom saját magamon...) Másod év vége felé kezdtem érezni, hogy ez így nem megy tovább; valamit fel kell adnom. És akkor úgy döntöttem, hogy lemondok a Művelődési Ház vezetéséről és visszatérek a tanításhoz; amúgy is azt tapasztaltam, hogy a művelődésszervezői munkám egyre inkább eltolódik az adminisztrációs munka felé, és ennek nem örültem. A Baróttól 9 km-re fekvő nagyközségben, Vargyason próbálkoztam, szerencsével: a helyi iskola igazgatójének, Gödri Oláh Annának lelkes segítségével sikerült annyi érdeklődő gyereket toboroznunk, hogy 2004 őszétől teljes hegedűosztályt indítottam, amelynek keretében a hegedűórákon kívül zeneelméletet és zenetörténetet is tanítottam. Az osztály a sepsiszentgyörgyi Művészeti Népiskola kihelyezett tagozataként működött és működik a mai napig, lelkes támogatását élvezve annak igazgatójától, aki nem más, mint a sokunk számára ismert és közkedvelt, kiváló tenor énekes és karvezető, Szilágyi Zsolt. Két évet dolgoztam itt, további csodálatos élményekkel... Innen is nagyon nehéz szívvel váltam meg... De hát mindannyian tudjuk: valamit valamiért...

– Újból itthon Kolozsváron, milyen célkitűzésekkel vetted át a felújított Györkös Mányi Albert Emlékház vezetését? Mik a további terveid a kalotaszegi festő emlékházával, hiszen nálatok családi hagyomány a kapcsolattartás Kalotaszeggel?

– Kolozsvárra való visszatérésem után, 2007 októberében, a sors felajánlotta, hogy átvegyem a Györkös Mányi Albert Emlékház programmenedzselését. Örömmel fogadtam az EMKE vezetésével felkínált lehetőséget. Érdekes a sors: ha úgy vesszük, húsz év Kolozsvártól való távollét utáni visszatérésemkor Györkös Mányi Albert ismét munkahelyet ajánl fel számomra: az EMKE-re bízott hagyatéka további gondozását, valamint a műteremlakásában 1993-ban létrehozott emlékház és kis művelődési központ keretében viszonylag rendszeresen

megrendezett előadások, koncertek, kiállítások további rendszeres megszervezését és lebonyolítását. Az idén tavaszra belsőleg terjesen megújult Emlékházban feladatommá vált az intézmény tevékenységének a mai igények szerinti újragondolása és alakítása, a programok rendszeresítése, új ötletek megvalósítása... Ezen a téren természetesen kamatoztatni szeretném a már említett tevékenységeim során szerzett – pozitív és negatív – tapasztalatokat. Ezzel a szakmai múlttal vágtam hát neki az új feladatnak. Szeretném, ha a Györkös Mányi Albert Emlékházat egy olyan kulturális, vagy inkább közösségi központtá sikerülne alakítanunk, amelybe gyermekektől idősökig szívesen jár majd el mindenki a programokra; ugyanakkor mások által elképzelt rendezvényeknek is szívesen helyet biztosítunk. Természetesen az elsődleges szempont Györkös Mányi Albert hagyatékának megfelelő megőrzése és a köztudatba való minél erőteljesebb bevitele. Ehhez természetesen az szükséges, hogy minél többen megforduljanak az emlékházban és beelássonak Györkös Mányi Albert szellemi örökségébe. A hagyaték átvétele után, a végrendelet értelmében 1993-ban emlékházát avatott műteremlakásban ezért kezdett kulturális programokat (koncerteket, ismeretterjesztő előadásokat, könyvbemutatókat stb.) szerezni az EMKE. És úgy tűnik, nagyon jó ráérzéssel, hiszen azóta sok száz ember fordult meg az emlékházban, megízlelte ezt az örökséget.

Nos, megpróbáltam továbbgondolni ezt a helyzetet, amikor is megfogalmazódott bennem egy sor elképzelés az emlékház további működtetéséről.

Eltöprengtem azon: mit is szeretett volna látni Györkös Mányi Albert a házában? Elbeszélgettem több olyan emberrel, aki ismerte őt. Ezekből a beszélgetésekből kiderült számomra, hogy szerette az embereket, örömmel fogadta őket lakásában, ahol megmutatta nekik a képeit, szívesen hallgatta meg a véleményüket, tanácsaikat. Egyszóval: lakásában gyakran látott vendégül kulturászerető embereket, akik kellemes percek-órákat tölthettek el társaságában.

Megfogalmazódott hát bennem az emlékház szerintem két legfontosabb célja: a hagyaték, ezen belül a közel kétszáz festménynek a minél jobb állapotban való megőrzése és minél több embernek való bemutatása, valamint egy olyan kulturális/közösségi központtá való alakítása, ahol az emberek jól érzik magukat és szívesen betérnek ide előadásokra, koncertekre, klubprogramokra – vagy csak úgy.

Ennek a célnak az eléréséhez nagymértékben hozzájárult az a tény, hogy az EMKE-nek sikerült felújítania a műteremlakást, és most már a mai igényeknek sokkal inkább megfelelő környezetben tudjuk fogadni az érdeklődőket. Szükség lenne még további infrastrukturális fejlesztésre. Remélem, mindezt sikerül megvalósítanunk pályázati úton és támogatások révén.

Számos szakemberrel, művésszel, civil szervezettel sikerült kapcsolatot teremtenem, akikkel különböző programokat, előadásokat egyeztetünk. A felújítás óta számos rendezvényre sor került már, örömkökre gyakran telt házzal. További terveim közt különböző ismeretterjesztő előadások, kiállítások, könyvbemutatók, kamarakoncertek, gyermekprogramok, klubtevékenységek megszervezése szerepel.

A zeneiskola diákjai, de elismert művészek is

örömmel játszanak az emlékházba került kiváló Steinway zongorán, amelyen valamikor Szvjatoszláv Richter is koncertezett.

Augusztus folyamán egy fuvola mesterkursusnak is helyt adtunk, amelynek keretében a kurzus mesteroktatója, Bálint János fuvolaművész, Gábor József kiváló zongorakíséretével felejthetetlen kon-

certtel lepték meg a teltházias közönséget.

Október elsejétől ismét sűrű és – reményeink szerint – változatos programot ajánlunk, amelyre szeretettel várjuk majd az érdeklődőket.

Köszönöm a beszélgetést!

BUZÁS PÁL

A XIV. Partiumi Honismereti Konferencia

A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság szeptember 5–7 között Érsemjénben, a Kazinczy Művelődési Házban tartotta honismereti konferenciáját. Az újonnan átadott palotában 10 óráig gyülekezett a több mint száz résztvevő.

A Szózat eléneklése után Dukrét Géza, a PBMET elnöke köszöntötte a megjelenteket, majd Csúry István, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület helyettes püspöke és Borsi Imre Lóránd helyi plébános tartott rövid áhítatot. Balácsi József polgármester mint házigazda köszöntötte a megjelenteket, kihangsúlyozva, hogy a konferencia itteni megszervezése megtiszteltetés a község számára. A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) részéről Káldy Gyula üdvözölte a konferenciát. A konferenciát megtisztelte jelenlétével a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány tíz tagja, Révász Gizella elnök vezetésével, Ráday Mihály, a Város- és Faluvédők Szövetsége, Hungaria Nostra elnöke, Csorba Csaba, a Honismereti Szövetség alelnöke, a Kazinczy Ferenc Társaság két tagja, Kiss Endre József titkár vezetésével, Höhn József, a KÖH gyulai kirendeltségének igazgatója, Filep Mária, a Hajdúság–Partium Értékmentő Egyesület elnöke, Krajczárné Sándor Mária, a berettyóújfalui Bihari Múzeum muzeológusa, Ruszoly Barnabás, a Bagaméri Kör elnöke, Szabó Zsolt, a Művelődés folyóirat főszerkesztője.

A Társaság 15 éves évfordulója alkalmából Dukrét Géza elnök beszámolt az egyesület sokoldalú tevékenységéről, eredményeiről. A tizenöt év alatt 14 konferenciát, ugyanannyi honismereti találkozót, 13 honismereti tábort, számos megemlékezést szerveztek, kiad-

tak 55 kötetet a Partiumi füzetek könyvsorozatában és hetet a sorozaton kívül, felavattak 19 emléktáblát. Ezt követően átadták az ideai kitüntetések. Fényes Elek-díjban részesült Pásztai Ottó (Nagyvárad), Antal Béla (Bihar-püspöki), Jancsó Árpád (Temesvár), a különdíjat Kovács Zoltán, Érmihályfalva polgármestere kapta. Révász Gizella, a Határon Túli Magyar Emlékhelyekért Alapítvány elnöke Szent István-emlékplakettet, Balácsi József polgármester és Ciorba Teréz érsemjéni tanárnő emléklapot kapott.

A XIV. Konferencia fő témái a következők voltak: A reneszánsz éve, Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei, Pusztuló műemlékeink, A 20. század öröksége. Az előadások sora hagyományosan, a konferenciának

A konferencia megnyitója

helyt adó Érsemjén megismerésével kezdődött. Ciorba Teréz tanárnő a település természeti viszonyait, történelmét ismertette, Balácsi József Érsemjén hétköznapjairól, elért eredményeiről beszélt. A program egy film vetítésével folytatódott, Felix Terra. A nagyváradai vár címen, amelyet Villányi Zoltán, Balla Tünde és Lakatos Attila készítettek. Ezután egy szakmai előadás következett Épületvédelem a gyakorlatban címen, amelyet Köteles Dieter, a Bisonsol cég mérnöke tartott.

Ebéd után a következő előadások hangzottak el: Kiss Endre József (Sárospatak) az Érmellékről beszélt, ahogyan Kazinczy Ferenc emlékezetében élt, Vekov Károly (Kolozsvár) az értelmiség sorsát mutatta be, Oláh Miklós életpályáján keresztül, Csorba Csaba





Közös kép a konferencia résztvevőiről

(Budapest) az Értelmiségiak nemésítése a Partiumban a 16–19. században című értekezést tartotta. Wanek Ferenc (Kolozsvár) egy elfelejtett középkori erődről, Mezősömlőről beszélt, Starmüller Géza (Kolozsvár) a zilahi Wesselényi-szoborkompozíciót mutatta be és annak alkotóját, Fadrusz Jánost. Ezt egy könyvbemutató követte: Jancsó Árpád (Temesvár) ismertette legújabb kötetét A Béga, a Bánság elkényeztetett folyója. Erdei János (Szilágysomlyó) vetített képeken keresztül mutatta be az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeit a Berettyó- és a Kraszna-menti településeken. E feltáró munkát diákjaival együtt végezte, amellyel a tavaszi pályázati díjkiosztó ünnepségen első díjat nyert.

Az előadások után a társaság megkoszorúzta Kazinczy Ferenc szobrát, majd meglátogatták a Kazinczy Ferenc, Fráter Lóránd és Csiha Kálmán emlékházat.

Másnap délelőtt Pekár István (Budapest) az Érmellék, a Berettyó-mente és a Hegyköz örökségét mutatta be, televíziós szemmel. Ujj János (Arad) az egykori törökkori várról tartott előadást, amelyet egy újabb film vetítése követett, a felsőbányai római katolikus templom felszentelésének 150. évfordulójáról, amelyet Hitler Ferenc készített. Szünet után Vajda János (Borosjenő) két 1848–49-es vértanú életútját követte, akik Borosjenőhöz kötődtek. Jancsó Árpád (Temesvár) a Béga-csatorna történetéről, Tácsi Erika (Temesvár) Újszentes tele-

pes falu történetéről, Kordics Imre (Nagyvárad) Nagyvárad 1940–1944 közötti magyar utcaneveiről tartott előadást. Dánielisz Endre (Nagyszalonta) Nagyszalonta történelméről értekezett az 1944–1948 közötti időszak bizonytalan éveiről.

Ebéd után egy nagyon érdekes előadást hallottunk Borbély Gábertől (Nagyvárad) az érmelléki borturizmus jelentőségéről. Deák Csaba (Nagyszalonta) a gyulavideki HÉV történetét ismertette, Nagy Aranka (Nagyvárad) az 1848–1849-es szabadságharc híres orvosairól beszélt, Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti) egy háborús katonasors emlékezetére épült kis emlékművet mutatta be. Kresztján Ilona (Temesvár) Kulcsár

A konferencia közönsége. A fényképet Dukrét Géza készítette.



Sándor író életpályáját ismertette. Ezután Szabó Zsolt (Kolozsvár) a 60 éves Művelődés című folyóirat történetéről és szerepéről beszélt.

A konferencia Közgyűléssel zárult, amelyen megbeszéltük az egyesület legfontosabb problémáit. Este az érmihályfalvi GGG Irodalmi Stúdió tagjai Wass Albertet mutattak be, Bokor Irén vezetésével. Ezt követően bemutakozott a helyi Ezüstperje táncscsoport, amely óriási sikert aratott.

A harmadik nap szakmai kirándulással folytatódott. Érmihályfalván emléktáblát avattunk Kuthy Lajos író tiszteletére. Üdvözlő beszédet Kovács Zoltán polgármester tartott, majd Kovács Rozália Kuthy Lajos életét és munkásságát ismertette. A kirándulás Magyarországon folytatódott. Meglátogattuk Nyíracsaárd Árpád-kori templomát. Majd ellátogattunk Álmosdra. Előbb megkoszorúztuk az Álmosd-diószegi csata emlékművét, majd megtekintettük a Kölcsey Ferenc Emlékházat. Ebédre visszatértünk Érsemjénbe Délután megnéztük Sítér Árpád-kori templomát, ahol meghallgattuk Emődi Tamás szakavatott előadását, aki a templom restaurálását vezette.

A több mint kilencven résztvevő számos információval gazdagodva, érzelmekkel feltöltődve érkezett haza.

A konferenciát anyagilag támogatta a Bihar Megyei Tanács és a Határon Túli magyar Emlékhelyekért Alapítvány

DUKRÉT GÉZA

A TIFF 2008 sokszínűsége

Az írott és elektronikus sajtóban megjelentek alapján minden érdeklődő tájékozódhatott arról, hogy a hetedik alkalommal megrendezett Erdélyi Nemzetközi Filmfesztivál (továbbiakban TIFF) minden eddigi eredményét túlszárnyalta, felül múlta. Akinek nincs lehetősége arra, hogy közelebbről kövesse a TIFF-es eseményeket, megnyilvánulásokat az, nem tudja, melyek voltak azok az újdonságok, melyek arra szolgálnak, hogy a kolozsvári rendezvény tényleg felhívja magára a nemzetközi filmélet figyelmét, és rangját az idő múlásával minél jobban megerősítse.

A részletek jobb megismerése érdekében el kell mondanunk: a világon több mint kétezer filmfesztivált tartanak. Tehát az év minden napjára a földgömbön több helyen folyik olyan rendezvény, melynek tárgya a film. Ebben a versengésben csak akkor van lehetőség kitűnni, ha a megrendezésre kerülő esemény valós értékeket tud felmutatni.

Tudor Giurgiu és a köréje felsorakozott csapat, amikor a 2002-ben Kolozsváron megnyitotta a TIFF-et romániai viszonylatban filmtörténelmet írt. A választás nem volt véletlen. Azon kívül, hogy az ötletgazda szülővárosa, de Kolozsváron a múlt század elején Janovics Jenő vezetésével, Corvina névvel filmstúdió működött. 1913 és 1920 között, több mint 70 filmet készítettek el. Ezzel a tradícióval nagyon kevés város büszkélkedhet világviszonylatban is. Tudor Giurgiu nagy érdeme, hogy megfelelő időben felismerte, mit is jelenthet egy komoly fórum a román film életében. Azon kívül sikerült olyan gazdasági erőket is meggyőznie, akik láttak fantáziát egy filmfesztiválban. Jelentősen számított az is, hogy a számok tükrében Kolozsváron volt a legnagyobb mozis látogatottsága, ugyanakkor itt volt az ország legnagyobb befogadó képességű filmszínháza is, amely immár hetedik alkalommal ad helyet a nyitógálának, amelyre ma már belépőjegyet kapni szinte lehetetlen, mert akkora a kereslet. Az elmúlt évek alatt a moziba látogató közönség megtanulta, hogy a filmfesztivál ideje alatt olyan filmeket láthat, melyek már bekerültek a világ filmművészetébe, vagy esetleg ezután bekerülhetnek a nyilvánosan is számon tartott filmek közé. A közönség támogatása megszületett, ami távolról sem egy elhanyagolandó tényező.

A rendezvény költségvetése ma már 1,2 millió euró. A fesztivál autója a Mercedes-Benz. Az idén volt először, hogy hét fiatal rendezőt (Radu Muntean, Corneliu Porumboiu, Nae Caranfil, Bogdan Mustăța, Tudor Giurgiu, Adrian Sitaru és Paul Negoescu) kértek fel arra, hogy a TIFF reklámfilmjét, mindenik külön, külön elkészítsék. Az eredmény figyelemre méltó volt, ugyanakkor példa értékű is.

A zsűri 5 tagja: Corneliu Porumboiu, filmrendező, Jay Weissberg, Amerikai Egyesült Államok, filmkritikus. Sebastian Lelio, chilei filmrendező, Michael Fitzgerald amerikai producer, Marie Pierre Macia, franciáországi filmszakember, a San Francisco Filmfesztivál program igazgatója. Nekik csak 12 versenyfilmet kellett megnézniük. Ennél sokkal többet néztek meg, nem, beszélve különböző vitafórumokon való szerepléseikről. A hozott határozataikkal egyet

lehet érteni.

A filmfesztivál eseményei a következő helyeken zajlottak: Köztársaság, Győzelem és Művész mozi, a Nemzeti Színház, a Szépművészeti Múzeum belső udvara. Szabadtéri vetítések a volt piarista rendház és az Enigma udvarán, valamint a Iulius Mall autómozijában zajlottak. Ez egyébként Romániában első alkalommal történik, hogy a néző autójában ülve nézheti, és saját autórádióján hallgathatja a film szonorizálását. Drive helység befogadó képessége 300 autó. Ezeknek a bővítéseknek volt köszönhető, hogy a levetített filmek száma meghaladta a kétszázat és jövőre, mikor elkészülnek a szupermarketekben a modern vetítőtermek, a megnézésre felajánlott filmek száma jóval megnövekedhet, ami a TIFF-nek is szándéka. Hiszen a cél a magasabb osztályba kerülés. Például az A kategóriás idei Berliini Filmfesztiválra 5000 filmet neveztek be, melyből több mint 400-at fogadtak el. Ebből is látni mennyi pénz van a filmvilágában. Ami a körülményektől függ, merrefelé megy és fejtí ki hatását.

Ezért játszik nagy szerepet a TIFF igazgatója Mihai Chirilov, aki csapatával kiválasztja azokat az alkotásokat, melyeket meghívna a fesztiválra. Tőlük függ az is, kinek rendeznek vetítési napot is. Az idén volt először Roma nap is, és első alkalommal vetítettek görög filmet a TIFF-en. A moldovai filmnapon főleg a dokumentumfilmek domináltak. De bemutatott egész estét betöltő alkotást is. A szex hátrább szorult, ellenben hangsúlyosabb helyet kapott a román, magyar, dán, orosz és dél-koreai filmművészet, valamint a dokumentumfilmek.

A Magyar Filmnapot, június 4. tartották, melyen bemutatott Tejút filmet (rendező: Fliegau Benedek), Iszka utazása (r. Bollók Csaba), Delta (r. Mundruczó Kornél), Szabadság, szerelem (r. Goda Krisztina), Sorstalanság (r. Koltai Lajos), Saját halál (r. Forgács Péter), Ópium, Egy elmebeteg nő naplója (r. Szász János), Overnight (r. Török Ferenc) című filmeket.

A bemutatott filmek lényegében átfogták mindazokat a jelenségeket, melyek a ma filmművészetében megvannak. Az idén távoli kontinensek problémáit jobban kihangsúlyozták. A film nyelvén bemutatták az erőszak természetrajzát, motivációját, ami ebből a szempontból nézve nevelő értékű is lehet. Tehát az ember ezeket a módszereket ne vegye át. A látottak alapján elutasító magatartást vegyen fel.

A TIFF ideje alatt több szakmai megbeszélés zajlott, melyen neves szakemberek tárták fel azokat a gondolataikat, melyek a film készítés alkalmával foglalkoztatta őket. Ilyenkor a román és a nemzetközi filmgyártás kényes problémái is terítékre kerültek. Mít jelent például az állami támogatás csökkenése, mennyire befolyásolja a filmkészítést. A román film nem eléggé ismert a nemzetközi filmpiacon. Mivel a koprodukciók jövedelmezőbbek, ezért a pénzek is könnyebben jönnek össze. A fesztiválon 40 országból származó produkció vett részt.

Tamara Bucuceanu-Botez, Radu Beligan lebilincselők tudtak lenni.

A fesztivál díszvendége Catherine Deneuve tényleg hús-vér világhírű díva volt. Mindenki érezhette,

nagyon elfoglalt, épp csak annyi ideje volt, hogy megjelenjen, szóljon néhány szót filmjének vetítése előtt, majd a függöny mögött szélesen mosolyogva, eltűnjön. A gálaünnepségen átadja a Transilvania-trófeát, átvegye az életművének elismeréseképpen neki adott díjat. Másnap válaszolgasson, sűrű szivarra gyújtogatás közben, a sajtótájékoztatón feltett kérdésekre, majd két-három dedikációt adott és sietett, mert indult a repülőgépe.

A TIFF műsorfüzetén felsorolt szponzorainak száma megközelítette a százat. Kiemelt helyen voltak a Vodafone, Impact, Iulius Mall.

Az is érdekes volt, hogy az idei TIFF-en a hazai fiatal alkotók közül csak nagyon kevesen szerepeltek. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a záró gálán, amit a Kolozsvári Nemzeti Színházban tartottak Tudor Giurgiu tiszteletbeli elnök elmondta: ellentmondás létezik aközött, hogy a román filmrendezők

nemzetközi filmfesztiválokra értékes díjakat vehetnek át, a hazai filmfesztivál egyesek számára már nem tét, vagy esetleg úgy érzik rangon, aluli azokon megjelenni. Az is ellentmondás, hogy a felfelé ívelő román filmek hódítják a világot, míg Romániában sorra zárják be a már meglévő mozi helységeket. Ha ez így megy tovább, és nem sikerül javítani a helyzeten, akkor évek múlva interneten vagy mobil telefonon fogjuk nézni a filmeket. Mit kell tenni? Először is több anyagi támogatást kellene kapjanak a filmkészítők. Több modern mozi termet kellene létrehozni. Ideje lenne a hazai filmtörvény kidolgozásának. Úgy, mint ahogy ez a törvény más szomszédos országban, például Magyarországon is létezik.

Fizető nézők száma 50 ezer volt. Ami bizonyította, hogy Kolozsváron érdemes megrendezni a TIFF-et.

CSOMAFÁY FERENC

Dévai emlékek

A Kómúves Kelemen építette vár alatt elterülő város az erdélyi fejedelmek egyik erőssége volt. A romjaiban ma is látható dévai várat a tatárjárás után IV. Béla építette újjá, 1264-ből valók az első említések, ennek az évnek augusztusában itt győzte le V. István híve, Csák Péter az Istvánhoz hűtlenné vált Kán László erdélyi vajda seregét. 1302-től ez volt az erdélyi vajdák székhelye.

Itt volt rabságban Dávid Ferenc Erdély első unitárius püspöke, s itt is halt meg 1579. november 15-én. 1817-ben az ide látogató I. Ferenc elrendelte a vár helyreállítását, amely 12 évig tartott. 1849. május 27-én a várat elfoglalta a honvédsereg, de augusztus 12-én felrobbant, azóta csak falai állnak. Augusztus 18-án itt tették le a fegyvert Bem József és Guyon Richárd seregének maradványai.

Déva legszebb műemléke a Hunyadiak által átépített, csúcsíves szentélyű református templom, ami valószínűleg 1370–1440 között épült, majd 1550 után került a reformátusok kezére. Jelentős műemlék még a Bethlen Gábor által 1624-ben épített négy sarokszárnyas kastély, az úgynevezett Magna Curia. A Görögvárosban álló római katolikus templom (Csaba testvér székhelye) 1723-ban épült.

A 19. század végén bukovinai székely telepések költöztek ide. A korabeli statisztikai adatok szerint 1910-ben a város 8654 lakosából 5827 magyar, 2417 román és 276 német volt. 2002-re a helyzet gyökeresen megváltozott – a 69 257 lakosból 61 787 román, 5 975 magyar, 878 cigány és 617 egyéb.

Ez a város születésem helye, ahol gyermekkorom első évtizedét töltöttem a temető közeli utcában, melynek házai mögött már csak a Gyila-domb vonulata húzódott a maga kisebb-nagyobb gyümölcsös-szőlős kertjeivel (ma a város egyik nagy negyede épült ide). Lakói – a 30-as évek végén – foglalkozásra iparosok, kereskedők, kis számú értelmiség, a

messze földön híres bolgárkertészek, földművesek és a város szélén levő rézbánya munkásai voltak.

Magyar élet Déván

Gyermekkoromban az itt élő nemzetiségek egyetértésben és a legmesszemenőbb tisztelet jegyében éltek egymás mellett. Ez a szinte mindig szórványban élő (most a lehangsúlyozottabban) magyar népcsoport szinte ösztönszerűen igényelte, s ha hozzájutott bármilyen formában és anyagi áldozatok árán, szinte itta a kultúrát. Sajnos, a nagyon változó politikai és gazdasági helyzet, amit a nagyhatalmak áldásaként kell elkönyvelnünk, olyan helyzeteket teremtettek, hogy a jó dévaiak mindig a kívül rekedtek között voltak. A Dél-Erdélyben élők – ha lélekben nem is – de közigazgatásilag elszakadtak a többségben magyarlakta erdélyi területektől (Kolozsvár, Székelyföld, Marosvásárhely) ahol viszont a irodalom művelői – írók, költők, kritikusok – éltek és alkottak; itt működött a kiadók és nyomdák zöme. Még ilyen körülmények között is nagyon sok irodalmi mű, sajtótermék jutott át Dévára is.

Amíg anyai nagyszüleim éltek (9 éves koromban Nagyenyedre költöztünk) gyakran látogattam őket. Akkor már a híres Bethlen Kollégium diákja voltam, s így fel tudtam mérni, mit is tartalmaz szerényebb családi könyvtárunk (amiben ott volt Petőfi és Arany, Makkai Sándor, Áprily Lajos, Vitéz Somogyvári Gyula sorozat és sok egyéb) és a számomra mindig titokzatos, a padlás egy sötét zugában elbarikádozott könyves láda. Ebben olyan kiadványokra bukkantam, mint pl. Ki volt Orbán Balázs, az első kiadású Bartalis János kötet, a Hajh, rózsafa, Sipos Domokos: Istenem, hol vagy? És egy nagyon érdekes, kézzel írott versgyűjtemény (erre még visszatérek). Nagyszüleim érdeklődési köre nem elszigetelt valami volt. Baráti körük otthonaiban többször jártam, s ott szinte ugyanazt láttam, mint nálunk. Nagyanyám

Bögözön született papi családból, s abban a bizonyos, már említett, ládában megtalált versgyűjtemény számomra mindig egy kuriózum volt a maga 71 versével. Gyöngybetűkkel írta üknagyapám, az akkor teológus Lajos János. A kis kékfedelű füzetben ez áll: **Lajos János versgyűjteménye 1879.** Érdemes egy pár percet adózni ennek a gyűjteménynek, lásuk, mi érdekelte az ifjú papjelöltet?

Nyilvánvaló, hogy a Székelyföldről felkerült, szegényebb sorsú teológusnak nagyobb volt az irodalom utáni vágya, mint amennyit a zsebe megengedhetett, s mivel a drága verses könyveket nem tudta megvenni, innen-onnan megkapta azokat a poémákat melyek legjobban tetszettek vagy érdekelték. S mint a felsorolásból látni fogjuk, a leleményes székely ember fia maga másolta versei mellé még mások is jegyezték be néhányat (ahogy hajdanán az Emlékkönyvekbe írtak). A legtöbb vers szerzője: Petőfi Sándor, Bajza József, Arany János, Vörösmarty Mihály, Tompa Mihály, de van Kisfaludy Károlytól, Czuczor Gergelytől, Tóth Kálmántól vagy Vachot Sándortól. Egypár vers alatt nincs feltüntetve a szerző. Természetesen az említettek közt szerepel a Szózat és a Himnusz is, székely népballadák, népregek, népmondák. De most már becsukom a könyves láda tetejét, és térjünk vissza eredeti témánkhoz.

Említést érdemel nagyapám, néhai Szócs István kereskedő, aki hosszú ideig volt a dévai református gyülekezet főgondnoka, s aki anyagilag is sokat támogatta egyházát és a dévai magyarságot. Adományaival, példamutatásával, a könyvek, folyóiratok és egyéb kiadványok vásárlásával egyik megbecsült közéleti személyiségként vált ismertté Déván.

A másik fájdalmasan nagy és ugyancsak igényelt szellemi táplálék – a színház. Szüleim sokszor említették, hogy nagyon ritkán – évente 1-2 alkalommal a Kolozsvári Magyar Színház jött le Dévára. A leleményes dévai magyarok ezt kétféleképpen igyekeztek megoldani.

Az egyik volt a református egyház vegyes dalárdájának áldozatos szolgálata, mert sikerült a kultúrára nyitott időseket és fiatalokat egyaránt összegyűjteni. A fennmaradt (birtokomban levő) fénykép anyagból kitérnik, hogy a négyszólamú vegyes dalkarában mintegy 50 személy vett részt a legváltozatosabb összetételben, úgy is, mint foglalkozás, de vallás szerint is (pl. édesapámék: 2 fiú 1 lány, mindhárman római katolikusok voltak) a legnagyobb egyetértésben. Innen van, hogy sok vegyes (vallási) házasság született ezekből az együttlétekből.

A dalárda lelke és alapítója nagytiszteletű Ercse Miklós segéd (de lehet hogy másod) lelkész volt, aki nemcsak remek karvezető, de igen kedves, barátságos ember is volt. Kisfiú koromban alkalmam volt társaságban együtt lenni Cóci pap bácsival, akinek két lánya velem egykorú volt; bennem az maradt meg, hogy ő szinte mindig mosolygott és sokszor mondott olyanokat amin az egész felnőtt társaság nevetett. Zenei tudásán kívül ez volt az a jó tulajdonsága, amivel odagyűjtötte maga köré a dévai magyarságot.

Az előbb említett zenei hozzáértést, sajnos én, csak egy konkrét példával tudom megerősíteni. Egy rendkívüli alkalomra valami rendkívülit produkciót is szeretett volna a rendezőség. Templomi hangversenyéről lévén szó, Ercse azt találta ki, hogy a mű-

sorukon levő Oh, Tihanynak riadó leánya kezdetű mű előadásakor az úrasztala köré felállt dalárda java része énekelte a művet, ő kiválasztott minden szólamból néhány jobb hangú énekest, felvitte a karzatra az orgona mellé s ez a csoport intonálta halkán a visszhang szólamot. A siker olyan lenyűgöző volt, hogy az elején a hallgatóság nem értette, mi történik. (Kedves történet született a próbák alatt. Beke Bandi bácsi, hatalmas ember, a hozzá illő sztentori basszussal, a nagy viccmester, mikor a Fürdik a holdvilág című megzenésített verset tanulták, az első két szó után nem azt énekelte, hogy ...az ég tengerében, hanem: ...nincs fürdőgatyája. Többen a bigott hölgyek közül nehezményezték, hogy lehet a templomban ezt a szép szöveget, hogy így profanizálni. Hiába a felszólítás, Beke Bandi csak nem hagyta abba, közben az elégedetlenek táborra nőtt, a többi megmosolyogta, de végül egyöntetű határozat született – ezért lakolni kell. Összebeszéltek a dalkar tagjai: az első két szó után mindenki elhallgat, Bandi bácsi pedig majd belebömböli dörgő basszusán a gatyát. Úgy is lett, de aznap a próba többi része elmaradt.)

Az évek teltevel a dévai református dalárda híre mind jobban terjedt a környéken, s így természetes, hogy egymást követték a meghívások szolgálatra, különböző alkalmakra (pl. templomszentelés), amit szívesen el is fogadtak, mert a szereplést mindig kirándulással kötötték egybe a környék számtalan, szebbnél-szebb tájait keresték fel. Mindmegannyi áldott szolgálat és együttlét.

Másik kielégítetlen igény, mint azt már említettük, a színház volt. Ezt voltak hivatva pótolni az évente 3-4 alkalommal megszervezett műsoros estek, rendszerint az őszi-téli-kora tavaszi, farsangvégi periódusban, amit mindig egy módosabb, nagy lakással rendelkező dzsentrí, ügyvéd, kereskedő ebédlőjében vagy szalonjában rendeztek meg. Ilyenkor a sláger mindig az akkor divatos élőképek voltak s közben szavalatok, ének és hangszeres zene számok váltogatták egymást. Az élőképeket főleg fiatalok adták elő – egy ismertebb bibliai vagy irodalmi alkotás témájának egy megrendezett, jellegzetes epizódját elevenítve meg. A szereplők beállnak egy bizonyos koreográfia szerint, és így állnak pár percig mozdulatlanul, hangtalanul, majd egy másik jellegzetes epizód alakzatát veszik fel kaleidoszkópi gyorsasággal. Az egymást követő jelenetek összességükben mintegy 20-30 percet tartanak. A kosztümöket a szereplők állítják, néha állíttatják elő. A versek és énekszámok előadását egy-egy tehetségesebb amatőr adja elő művészi szinten, akár csak az egyéni hangszeres vagy kis házi zenekar számaival. A díszleteket önerőből, bútorok kölcsönzésével oldották meg a rendezők és szereplők közösen. A műsort mindig nagy trakta, evés-ivás követte és legtöbbször tánc is – reggelig.

Végül egy utolsó emlék ami nem kulturális, hanem sport élmény, (a két fogalmat együtt szokták emlegetni). És nem is valamilyen verseny, hanem inkább szórakozás, mert erre is mindig volt igény a magyarság körében. Történt egyszer, hogy a dévai futballcsapat vezetői és játékosai kitalálták: meghívtuk, elfogadta a meghívást és városunkba látogat a világhíres uruguayi futball válogatott, hogy összemérje erejét az ugyancsak híres dévai Corvinnal. Megbolydult a kisváros, szájról szájra adták a szenzációs hírt a jó dévaiak. Végre történik valami. S a

megjelölt napon hatalmas tömeg várta a vasútállomáson az uruk érkezését. Hogy is történtek az események? A játékosok elkészítették szerelésüket, ami pont olyan volt, mint a sportlapokban látott csíkos uruguayi mezek. Egy aprótermetű társukat bevarrták egy óriási labdába (élő labda) és az egész csapat átutazott a szomszédos Piskire. Ott öltöztek be és szálltak fel arra a vonatra, amivel a jelzett időben érkeztek Dévára. Hatalmas üdvözlés és a tűzoltó zenekar csinnadrattája közepette futott be a vonat. A nyitott vagonajtóban annak a hajónak a tengerészkapitánya állt, amelyik áthozta a csapatot az óceánon – mosolygott a tömegre, miközben feszesen szalutál, s aki nem volt más, mint az én édesapám. Persze hogy

a turpisság hamar kiderült, s a futballpályára menekült „válogatottak” után bőszen rohanó tömeg haragját a már idejében elkészített vendéglátó helyek gazdag asztalai fogadták, ahonnan nem hiányzott a kofapecsenye, flekken és a csapra vert sörös hordók aranyzsárga nedűje. A békülés hajnalig tartott.

Így szórakoztak, mulattak apáink; így tudták megkönnyíteni sorsukat, még ha szórványban is éltek sok léleményességgel, ha kellett rafinériával, de mindig bizakodva és kitartással.

ADAMOVITS SÁNDOR

Októberi mementó a névtelen hősökről

A főpolgár Ormós és a délvidéki polgárháború

A Bánság ugyan nem bővelkedik piederesztálra emelt 1848–49-es magyar forradalmárokból, mártírokból, jóllehet voltak sorsfordító hősei, példamutató egyéniségei, de igen gazdag történelmi eseményekben és névtelen áldozatokban, éppúgy mint a többi ex-Habsburg tartomány. Az egyes régiók ilyen szempontok szerinti rangsorolását ellenben viszonylagossá teszi, hogy ma már csak hozzávetőlegesen ítéltető meg, ki milyen szerepet töltött be – s milyen megfontolásból – a csatatéren vagy a végzetes döntéseket megfogalmazó, kinyilatkoztató tanácsstermekben. A relativitás és nézőpont-elmélet mellett az elemző számára az is felmentő körülmény, hogy ekkora időbeli távlatból nem illik véleményt formálni ismeretlen személyekről. Ennek az írásnak sem az igazságtétel, a döntőbíráskodás a célja, hanem inkább az emlékezés, néhány ide-oda vergődő, önmagával is hadakozó emberi sors megidézése. Központi figurának Ormós Zsigmondot neveztem ki, mert róla kevesen tudják: ha a helyzet úgy kívánta, tudott harcias lenni. Talán hős is...

„Látom fátyolodat, te sötét mélytitkú jövőd”

„A kivégzettek nagyobb részének neveit közleni képesek nem vagyunk, részint, mivel azon korbéli hirdetések kezeinknél nincsenek, részint mivel maga a katonai uralom sem hirdette mind ki a kivégzettek neveit” – írja Horváth Mihály történész az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot kutatók munkájának gyakorlati nehézségeiről, és ezzel egyben arra is rámutat, hogy a felhasználható, írásba foglalt adatok hiányát miért pótolja munkáiban a harcokat megélt, átélt kortársak által közölt adatokkal. Az egyes hadbíróóságok bizonyos ideig ugyan pontos kimutatást vezettek a perbefogottakról (még az ártatlannak találtakról is), a különféle regiszterekben pedig nemcsak az ítéleteket, hanem azok végrehajtását, módosítását vagy eltörlését is jelezték. A rögtönítélő törvényszékek, valamint az egyes parancsnokok döntései alapján halálra ítélték, kivégzettekéről viszont nem készültek ilyen listák. Ha a kutatónak szerencséje van, a helyi történelmi emlékezet, valamelyik ka-

tonai jelentés, hirdetmény vagy naplójegyzet őrizte meg foszlányokban ezek emlékét. Óvakodnia kell viszont a csalafinta legendáktól, mert ilyenek is születnek szép számmal a kétségbeesés esztendeiben.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetjének megírása tulajdonképpen már 1849-ben megkezdődött, ám köztudott, a magyar érzelmű íróknak itthon nem állt módjukban álláspontjuk kifejtésére, az osztrák feldolgozások pedig nem foglalkoztak sem a szerb, sem a román hadjáratokkal és az ezeket kísérő szélsőséges megnyilvánulásokkal, sem a császári hadsereg tisztjeinek ezen vérontásokban játszott szerepével. Következésképpen eltitkolták a kamarilla kétszínű működését is, no meg az osztrák hivatali gépezet bosszúját.

Mára már nemcsak hogy feloldódtak a régi göröcsök és mint irányzat elavult a nemzeti romantika, de az 1848 júniusa utáni eseményekre a szakirodalom újabban a polgárháború kifejezést is használja, főként amikor az ország periferiáin végbement esetekről van szó. A Délvidéken és Erdélyben, kisebb mértékben a Felvidéken, a magyar és a nem magyar nemzetiségű lakosság között ugyanis fegyveres összetűzésekre, ellenőrizhetetlen, fejvesztett leszámolásokra is sor került. A Délvidéken a szerbek, Erdélyben a románok támadtak, idézték elő az emberirtásba fajult civódat, az esztelen vérengzést. Adandó esetben sajnos a megtorlás sem maradt el, noha a magyar kormányzat, főként a délvidéki konfliktus kitörése után, tényleg megkísérelte legális keretek között tartani a rémtettek önkényes megbüntetését. Először Hadzsics Lázár képviselő nyújtott be egy törvényjavaslatot Temes, Torontál és Bács vármegyék ostromállapotba helyezéséről s a haditörvényszékek felállításáról. A véleményezésre kiadott tervezetről a szakosztályok megállapították: mivel nagy fontosságú ügyről van szó, a kormánynak kellene saját törvényjavaslatot benyújtania. Július 31-én ez meg is történt.

„És meggyújtván a sejtés tündéri tüzét”

Az 1848-as márciusi forradalmat nagy lelkesedéssel fogadta Magyarország, a lakosság még Temesvárott és környékén is nemzetiségre való tekintet nélkül ünnepelt. Az akkor kisebbséget képviselők köré-

ben ugyanis élt a remény, hogy az eljövendő politikai, társadalmi változások mindenki, így az ő számukra is a régi időknél csak jobbat jelenthetnek. Az országban élő nem magyar népcsoportok azonban egy idő után olyan – részben jogos nemzeti törekvésekből eredő – követelésekkel léptek fel, amelyek túlmutattak a magyar forradalom lehetőségein, kielégíthetetlenek voltak.

A közbirtokos nemesség közismert parasztpolitikája s általános nézete a nemzetiségi ügyről, valamint a császári udvar divide et impera, vagyis oszd meg, szíts ellentétet köztük és uralkodj jelszó alatti mesterkedései egyre szélsőségesebb irányba taszították a hangadókat, vezéregyéniségeket. Végül 1848 tavaszán mind a horvátok és a szászok, mind pedig a szerbek és az erdélyi románok mozgalmuk kedvezőtlen irányt vett. A jól kiképzett határőrvidéki szerbek abban a hitben, hogy az autonóm szerb vajdaság kikiáltása a tét és a cél, elsőként ragadtak fegyvert a magyar függetlenségi törekvések ellen, így agresszív akcióik felbomlasztották a magyarok és szerbek között a Bánságban addig fennállt békés egyetértést, a máig unikumként emlegetett testvériséget. A délszláv szomszédok ezután nyíltan felvállalták és hirdették a magyar kormánnyal szembeszögülő, azt első számú (köz)ellenségnek tekintő álláspontjukat.

1848 őszére Magyarország bel- és külügyi helyzete rendkívül súlyossá vált. A május 13-15. között megtartott karlócai nemzeti gyűlésen vajdává kinevezett Stevan Supljikac ezredes például nekilátott a lázadás szabályszerű katonai megszervezésének, május 23-án pedig Djordje Sztratimirovics, a Karlócán létrehozott Főbizottság elnöke arra buzdította délvidéki nemzettársait, hogy a magyar kormány egyetlen rendelkezésének se vessék alá magukat. Szintén ő volt az, aki három alkalommal (május 24-én, illetve június 4-én és 12-én) fegyverbe szólította a rácokat. Június tizedike körül parancsára már 20 ezernél több felkelő állt vigyázban, akiknek sorait 12 ezer, a szerb fejedelemségből érkezett önkéntes gyarapította a későbbiekben.

A magyar és szerb csapatok először június 12-én Péterváradnál csaptak össze: a konfliktus valójában kezdetét jelentette az 1848–49-es magyar–szerb háborúnak, amely a szabadságharc végéig tartott. Július 25-én a magyarok kénytelenek voltak kivonulni Bács-Bodrogból, főhadiszállásukat pedig Beodrára áttenni. Az utolsó bánsági magyar harci cselekmények 1849. augusztus 5-én Óbébán történtek. A katonai egységek ezután Temesvár, a szabadságharc legutolsó csatájának színtere felé hátráltak.

„Fátyolon átlátok, s attól, ami ott van alatta, / Borzadok”

A budapesti márciusi események hatására kibontakozott nemzetiségi mozgalmak Temes vármegye területére tehát 1848 júniusában gyűrűztek be. Kevés szó esik ma már arról, hogy a szerb lázadók rebellioja halálos áldozatokat is követelt, és hogy Varjason, illetve Versecen a nemzetőröknek kellett rendet teremteniök. Arról sem nagyon hallani, hogy a rác lázadókkal végző tisztek rendszeresen megfizettek tetteikért: előbb le lettek tartóztatva, majd két, húsz évi fogságra s kényszermunkára ítélt fogoly kivételével a halálbüntetés sújtott le mindenükre. Elfogatásukban és bebörtönzésükben az akkor még fiatal, Buziásfürdőn szolgabírói tisztséget viselt Ormós Zsigmond is részt vesz. Temes vármegye későbbi sza-

badelvű főispánja, neves művészettörténésze s műgyűjtője aprólékosan, szívvel-lélekkel kidolgozott irományban számol be az utókornak az akkori epizódokról és az eseményekben való hősies szerepvállalásáról. A temesvári állami levéltárban őrzött kéziratcsomóban olvasható, hogy a harcra ösztönzők, bujtogatók egyike maga a szerb pátriárka, Joszif Rajasics volt, aki még az egyébként visszafogott német ajkú lakosságot is a magyarok ellen uszította. A főpópa ezen sikerét egyéb történelmi források is számon tartják, nem állítható tehát, hogy Ormós elfogultan értékelte az egyházi főméltóság cselekedetét. Nem titok és nem tabu téma: a felizgatott, félrevezetett rácok gyűjtogattak, fosztogattak amerre csak megfordultak, haragjuk pedig mind Versecen, mind Temesvárott főként a bűnbakként feltüntetett magyarok ellen irányult.

Bánsági szinten a liberális Ormós amúgy kulcs szerepet játszott a helyi nemzetőrök előállításában és a csapatok megszervezésében, ám nem csupán azért, mert a mozgósítás mint kötelesség kiemelt helyen szerepelt munkaköri leírásában. A „rongyos, bocskoros, gatyás csapatot” (ő nevezte így a sereget), amelynek ő volt a kapitánya, július 8-án Szabadka érintésével indította útnak Versec felé. A csata helyszínéről, körülményeiről, a maroknyi baka előrehaladásáról rendkívül részletesen számolt be, anélkül viszont, hogy személyes indíttatású történetek kifejtésébe bocsátkozott volna. Annotációi mindvégig azt a benyomást keltik az olvasóban, hogy csupán hallomásból jegyezte le az eseményeket, nem pedig szemtanúként, bátor résztvevőként. Az összecsapás tragikus végkimenetelét, de egyben a magyarok remélt, kívánt győzelmét kalauzában számadatokkal érzékeltette: értesülései szerint a szerbek közül kétszázötvennyolcan estek el, százkilencvenegyen pedig rab-ságba kerültek.

Az említett bánsági településeken kívül a parasztság Mélynádason, valamint néhány Krassó megyei településen is zúgolódott, felfegyverkezve követelte a jussát, ezért a hatóságok felállítottak egy rögtönítélő bíróságot, amelynek élére Konsztantin Paulovics temesvári román ügyvédet, a megye főpénztárnokát nevezték ki.

Mindeközben Ormós egyik helyszínről a másikra költözött: hol Lippán, hol Aradon, hol az Ópécskán élő Sándor öccsénél, hol pedig Pesten, illetve Csermón, Péter öccsénél lakott. A világsíri fegyverletétel után merészkedett csak vissza buziásfürdői otthonába, ám a sorozatos zaklatások, hatósági molesztálások miatt eladta ottani házát, és megnyugvást, békét keresve hosszabb időre – amolyan tanulmányútra – külföldre távozott.

Buziásfürdői ostromlói között bukkantak fel Jellasich horvát bán katonái, akikről azt állítja, hogy a temesvári ostromzár feloldását követően megtámadták, valósággal megrohmozták a dombvidéki lakosztályát. A váratlan akció keserű napokat, sanyarú heteket okozott neki, mert a betolakodók nemcsak hogy felforgatták, de becsületesen meg is ritkították ezerre menő, sajátkészítésű szivarkészletét. Bánata elég nagy lehetett, hisz a pöfékelés annyira hozzátartozott az életéhez, hogy még öt dohánykertész családot is befogadott buziásfürdői birtokára, csupán azért, mert úgy vélte, ha teheti, miért ne fogyasszon saját természetű, kiváló minőségű szivart a silány bolti helyett? A veteménymagokat az Egyesült Államokból, Virginiából és Marylandból hozatta, s a

nagy gondoskodással, óvatossággal, majd hogyan mûgonddal beszerzett pipakészletét is óriási becsben tartotta: tajtékpipáit leginkább utazás közben használta, a török pipák reggeli és ebéd után kerültek bevetésre, napközben pedig, vagy amikor vendégeket fogadott, a hosszú, vékony, cseresznyeszára-ra erősített, égetett selmeci cseréppipákba töltött dohányt.

Úgyszintén Buziásfürdôn érte a megtiszteltetés, hogy a helyi csendôrôrs parancsnoka feletteseinél ôt feljelentve azt állította róla: udvarán rejtegeti a magyar szent koronát és a koronázási jelvényeket. A gyanúsítgatást ismétlôdô házkutatások és egyre bosszantóbb alkalmatlankodások követték, amelyeknek modora s menete teljesen kihozták a béketúrásból. A mindenhatóként fellépô szervekkel folytatott, értelmetlennek talált küzdelmet, lelki túrást végül feladta, s egy hosszabb pihenésre, feltöltôdésre, több éves fejmosásra s agytágításra elutazott az országból. Ô, aki sosem hátrált meg semmi és senki elöl, türelmének pedig csodájára lehetett volna járn.

„A jók s a gonoszak”

„Az új vármegyeháza elsô emeletének szobái s a tizennegyedik századi bástyaboltozat, mely az erdélyi kaputól jobbra éppen azon a helyen volt, hol most a közúti vaspálya alagútként közlekedik (...), foglyokkal már tele volt” – írta letartóztatása kapcsán, amit amúgy megúszhatott volna, hisz tömlôbe vetését kizárólag embertársai rosszindulatának „köszönhette” (ilyen értelemben sorsa nem volt egyedi). A szintén hûvösre zsuppolt Paulovics ügyvédet meglátogató törökszákosi szolgabíró, Andreovics (vagy Andreevics) György ugyanis nem állhatta meg, hogy mosolyogva, kajánul meg ne jegyezze: „most már (...) Ormós kivételével mind együtt vannak. Ez így nem jól van, hol a többi van, ott kell lennie Ormósnak is...”. A nyughatatlan természetû Andreovics ezért rögvest jelentkezett az illetékes generálisnál, hogy jelentse: Ormós együttmûködött a forradalmi kormánnyal, részt vett az újoncozásban. A lesújtó határozat hamar meg is született: 1849. október 14-én a kazamata rácsai lecsapódnak a buziásfürdô „bujtogató” mögött.

A zárkában töltött idôszakról Ormós akkora megleléddel, elismeréssel mesél, hogy tréfás, bohócs kedvével minden várakozást felülmûl. Egyszerûen döbbenetes a hozzáállása, hisz ritkán hallani hasonlóan pozitív véleményt egy érdemtelenül rab-ságba vetett közméltóság szájából. „Mondhatom, hogy azon kilenc hónap, melyet a kazamatában töltöttem, kedves emlékef hagyott hátra emlékezetemben. (...) Midôn még nem voltam befogva, boldogtalannak éreztem magamat”. Persze az is elôfordulhat, hogy csupán borsot akart törni besûgóinak orra alá. Hisz megfogalmazza ô a nagy igazságot is, alátámasztva azon sejtésünket, hogy tisztán látta, pontosan tudta, mi zajlott körülötte. „Olyanokat is kivégeztek, akik nem játszottak sorsdöntô szerepet a forradalomban. Csúnya bosszúállási tény volt az egész” – vallja emlékirataiban.

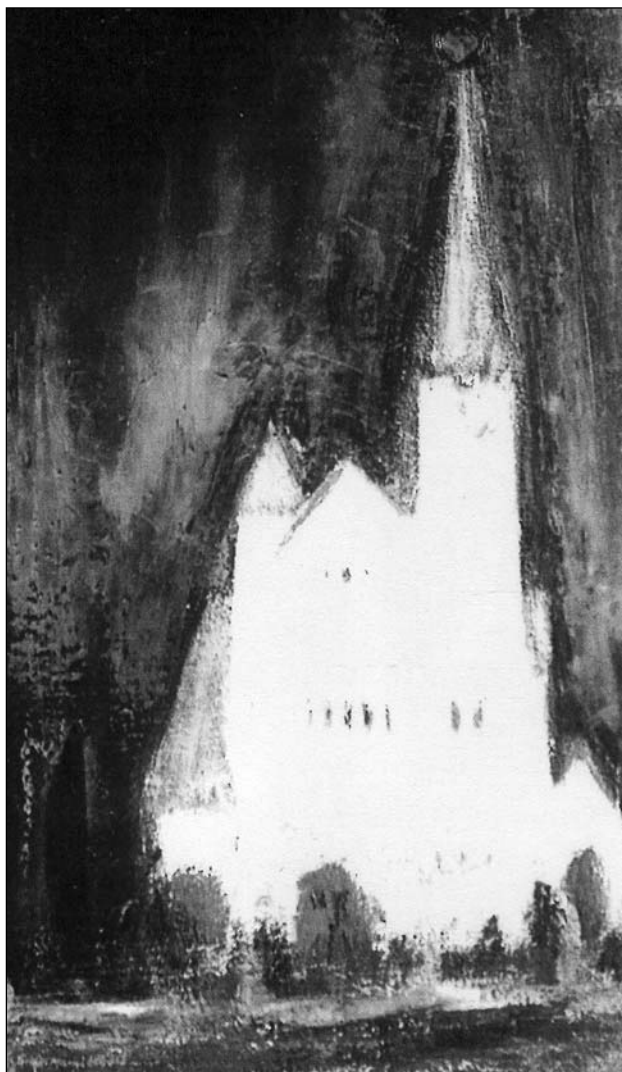
A temesvári fegyházban meglelt „paradicsomi” állapotot azonban nem élvezhette sokáig, ismerôsei ugyanis 1850. július 16-án kimenekítették a hûvös-ról. Hogy az amnesztia valóban váratlanul érte, mint amiként az is, hogy szabadon bocsátásáért Radeczky tábornok leánya, Friderika, a gerlai Wenckheim Kár-

oly gróf, huszárkapitány felesége járt közben, egyáltalán nem hihetetlen egy olyan ember esetében, aki jó modorával, kedvességével elbûvölte a fél világot. Vagy talán mégsem? Haragosainak ugyanis sikerült bizonyítékot találniuk bûnösségére. A vád szerint ô volt az, aki Temesfalvánál ellehetetlenítette a császári csapatok átkelését a Temesen. Ormós egyetlen egyszer sem ismerte be, hogy köze volt bizonyos kompok megsemmisítéséhez.

Szabadlára helyezése után Máramaros megyei birtokára menekült, ott gyûjtött erôt a továbblépéshez. „Szívesen idôztem a romlatlan falusi román nép körében, melybôl szôlômunkásaim teltek. (...) Szívesen jöttem hozzám, mert velük jól bántam. (...) Újonnan épített templomukban az ikonosztáz számára szent képeket festettem” – ekként hagyatékotza kézírataiban az utókorra szilasi élményeit, alakította ki mért fogalmazással, hûvös prózává hétköznapijainak idilli hangulatát. Gondolatai azt sejtetik, hogy a festôi szépségû hegyvidéken meglelte számításait, elfeledte a nagyvárosok csúnya embereit, és harmóniába kerülve a természettel – önmagára is rátalált.

GURZÓ K. ENIKÓ

Györkös Mányi Albert: Mûemlék (1983, olajvázson)



AZ EGRI BOR A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Eger mindenekelőtt az 1552-es várvédelem során mutatott hősiességével és borával vívta ki jó hírét itthon és a nagyvilágban. Elsősorban ez a két téma avatta a költészet műzsájának egyik kedvelt tartományává is.

Jelképnek is tekinthető, hogy az egri borról rendelkezésünkre álló legkorábbi irodalmi adat egyszerűs mind az 1552-es várostrom eseményeit is idézi. Tinódi Sebestyén Eger vár viadaljáról való ének című, 1553-ban írt historiájában beszámol arról, hogy amikor a törökök „derékostromot” (főostromot) indítottak a vár ellen, Dobó István az egri bor erejével és zamatával próbálta fokozni megfáradt katonái harci kedvét, serkentette őket további helytállásra:

Ott minden népet erősen biztatja,
Az köveket asszonnéppel hordatja,
Fáradt népnek csöbörrel borát hordatja,
Viadalhoz azzal jobban támaszja.

A törökellenes önvédelmi harcok idejébe vezet vissza, az egri bornak a végvári vitézek életében betöltött szerepét illusztrálja Balassi Bálint Borivóknak való című, 1583-ban keletkezett verse is. A magyar nyelvű egyéni líra megteremtője négy éven át, 1579 februárjától 1582 végéig az egri várban szolgált hadnagyként, s alkalmanként a következő esztendőben is csatlakozott korábbi bajtársai portyáihoz. Az itt szerzett élményeknek döntő hatása volt költői pályája alakulására, az említett vers megszületésére is. Jellemző, hogy amikor 1589-ben Lengyelországba távozott, és Búcsúja hazájától című versében számvevést készített életéről, az „édes hazán” kívül egyedül Egertől búcsúzott el külön is, az ott harcoló végvári vitézeket magasztalta és ajánlotta Isten kegyelmébe, pedig a Felföld legtöbb várában megfordult rövidebb-hosszabb időre.

A Borivóknak való „áldott szép Pünkösödnek gyönyörű idejét”-t, a tavaszt köszönti, amely nemcsak a természet, hanem a végvári katonák életét is szebbé, teljesebbé alakítja, újabb portyázások, közös lakmározások és mulatozások lehetőségét ígéri:

Újul még az föld is mindenütt tetőled,
Tisztul homályából az ég is tevéled,
Minden teremtett állat megindul tebenned.

Ily jó időt érvén Isten kegyelméből,
Dicsérjük szent nevét fejenkint jó szívből,
Igyunk, lakjunk egymással vígan, szeretetből!

Az idézett vers megszületése után jó másfél évszázad telik el, amikor Orczy Lőrinc egyik művében az egri szüret hangulatos, néprajzi szempontból is hiteles leírásával találkozhatunk. Richvaldszki prépost úrnak című versét az egri püspök, Barkóczy Ferenc titkárához írta, s 1761. október 15-én keletkezett Egerben. Az ötvenkét strófából álló bölcséleti költemény könyvek között botorkáló, megválaszolhatatlan teológiai kérdésekkel, a lét végső titkaival viaskodó szobatudósként mutatja be a prépostot. Ezzel az életformával állítja ellentétbe az egri szüretelők vidámságát, egyszerűségét, természetességét. Indító strófái egri jelmezben és díszletek között vonultatják föl a Rousseau-i emberideált megtestesítő, a térjünk vissza a természethez intelmének engedelmességre szóló szereplőket, nosztalgikus szeretettel örökítik meg jókedvűen végzett munkájukat, azt a túlradó örömet, amellyel a gazdag termés tölti meg szívüket:

Ez kádra fordítja a megszedett szőlőt,
Ez töri, ez szűri az áldott gyümölcsöt,
Amaz igazítja az összetört lőcsöt,
Ez hozza, ez viszi hegyre a szedőket.

A gazdag termésnek mindnyájan örülnek,
Megpezsduilt edesebb musttól dőlöngöznek;
Szomszéd szomszédjának vigadva kérkednek:
Mit adott az Isten; számmal dicsekednek.

Kérded, e csörgés közt hát én mit mívelek?
Nem unom el magam, imígy elmélkedek:
Én Uram Istenem! mely boldogok ezek,
Mely jó állapotban vagynak az ilyenek.

Ezeket a bőség vígságra ébreszti,
Gond, bú nélkül való életre vezeti,
A szép csendességet hívság el nem veszti,
A komort szabadság és víg kedv széleszti.

Boldogabb ily polgár nálam és náladnál,
Noha fényes kapa várja gunyhójánál,
De jobb ez akármely cifra patikánál,
Egri víz vagy Sándor köz balsamumjánál.

Az „egri víz” természetesen a régen patikákban árult, gyomorbántalmakra javallt pálinkafélét jelenti. Ez a kuriózum is növeli az idézett versszületéséhez kapcsolódó érdekességét és értékét.

Orczy Lőrinc után Gvadányi József egyik alkotásában bukkan föl ismét – ha nem is a leghízelgőbb

formában – az egri bor. Alkotóját középiskolai tanulmányai kötötték Egerhez. 1735-től, tíz esztendő korától városunk jezsuita gimnáziumába járt, melynek öt osztályát kitűnő eredménnyel végezte. Itt ismerkedett meg a Rontó Pál névvel is. Apor Elemér tanúsága szerint az egri szülők még a huszadik század elején is Rontó Pálnak nevezték, így dorgálták meg csínytevő gyermeküket. Gvadányi is erre a névre keresztelte egyik legnépszerűbb, 1793-ban keletkezett művének a főhősét.

Az elbeszélő költeményben – Rontó Pál jelmezébe öltözve – az egri iskolás évek emlékeit is földézi, a korabeli diákélet korhelykedéstől sem mentes világát mutatja be, a mértéktelen borfogyasztásról s annak súlyos következményeiről fogalmaz meg példázatot. Megformálja annak a praepceptornak (a kisdíák mellé nevelőként, tanítóként beosztott felsőbb éves tanulóknak) az alakját, aki fölöttébb kedvelte „Bachus tejét”, az életöröm és a vidámság istenének italát, azaz a bort. Hősünk – ki-kiszökve szálláshelyéről – ezzel a praepceptorral járta Eger és környéke mulatehelyeit, otthonról kapott zsebpénzét is az ő borszámájára áldozta, hogy védelme alatt szabadon táncolhasson és enyeleghessen a lányokkal. A „részín ábrázatú rétor” vágyai, igényei ugyancsak szűk körre korlátozódtak, minden gondolata a bor körül forgott:

Legjobb, azt mondotta, Bacchusnak a teje,
Ettől élesedne az ész, s ember feje.

Korcsmákon muzsika volt, és hegedültek,
Városból sereggel lányok oda gyűltek.

Szólt hozzám: táncolni hogy én mért nem megyek,
Mintegy erőltetett, hogy én vígan legyek.

Tánc, úgymond, nem egyéb, hanem komóció,
Mely az egészségnek hasznos, és igen jó.

Énnékem sem kellett igen nagy biztatás,
Valamint ónéki borhoz sok hivatás.

A könnyelmű és korhely élet nem tartott sokáig, csakhamar lefülelték a bűnösöket. A praepceptort megkorbácsolták és kicsapták az iskolából. Ennek hatására ifjabb társa is meghúzta magát egy ideig, de nem tudott tartósan ellenállni a „vad nimfák” csábításainak. Ismét lelepleződött, s amikor egyik diák-társától megtudta, hogy professzora már vízben áztatja a vesszőt, amellyel másnap az iskolában meg akarja virgáztatni, fejvesztve menekült a megszégyenítés elől.

Az eddig említett verseket mintegy két és fél évszázad lírai terméséből szemeltük ki. Közülük egyik sem választotta közvetlen tárgyául az egri bort, annak varázsát valamennyi csak mellékszólámként és áttételes formában örökölte meg. Változás a 19. században következik be: az egri bor történetének mind mennyiségi, mind minőségi szempontból ez a század a legvirágzóbb korszaka költészetünkben. Igazi karaktere ekkor alakul ki, szimbolikus jelentése egyre összetettebb és változatosabb formát ölt.

A fordulat eszmetörténeti okokra, a nemzeti öntudat akkori reneszánszára is visszavezethető: az eg-

ri bor – összefonódva Dobó és vitézei emlékével – a reformkorban kibontakozó hazafias felbuzdulás, 1849 után pedig a nemzeti ellenállás költői eszköztárát gazdagította.

E folyamat elindításában fontos szerepet játszott városunk szülőtte, irodalmi múltjának egyik legnagyobb büszkesége, az 1778 és 1829 között élt Vitkovics Mihály, aki mindenki másnál több verset írt az egri borról (Ívó dal, Nevem napjára, Imréhez, a három önállóan is ismert részből álló Anakreóni dalok, Az egri borhoz). Ezek az alkotások – elsőként és egyedülként líránkban – az antik időmértékes verselés, az anakreóni költészet hagyományával kapcsolják össze a témát.

Közülük Az egri borhoz című epigrammát idézzük, mely a költészet és a bor egymásrautaltságának, valamint az epigramma műfaji törvényeinek és a disztichon ritmusképletének az illusztrálására is tökéletesen alkalmas:

Egri bor, annyi ezer jó napjaim életadója,
Tégedet áld, mint én, mind ki belőled iszik,
Verset is ír, táncol, minden bút félre felejt el...
Egri bor, ott, hol nősz, ott van a szent Helikon.

Vitkovics 1803-ban elhagyta Egert, családjával együtt Budára költözött. Szülővárosával ezt követően is ápolta kapcsolatait, gyakran hazalátogatott. Budai otthonában általában egri borral kínálta meg előkelő, a kor szellemi elitjéhez tartozó vendégeit. Rendszeresen ismétlődő összejöveteleiken – híven idézett epigrammájához – nemcsak a múzsák hatalma, hanem a csodás szőlőlé is fokozta a parázs hangulatot. Minderről Gyulai Pál a Vitkovics emlékezte című Vörösmarty-vershez fűzött jegyzeteiben a következőket írta: „Vörösmarty 1824–25 körül ismerkedett meg Vitkoviccsal, e szerb eredetű magyar íróval”, akinek a háza „régebben gyűlpontja volt a magyar íróknak... Az egri jó bor mellett nem egyszer lepte meg őket az éj. Az irodalmi vitákat néha a Vitkovics éneke szakította meg, aki igen szépen tudott danolni... Vörösmarty, mint fiatal író bejáratos lett a házhoz...”

Szoros barátság alakult ki tehát a két Mihály, Vitkovics és a pályakezdő Vörösmarty között. Ez a barátság nemcsak a költészet múzsája, hanem az egri bor iránti elkötelezettségüket is növelte. Korántsem véletlen tehát, hogy Vitkovics halála után Vörösmarty volt az egri bor egyik legavatottabb szószólója. Sokatmondóan bizonyítja ezt az Egri bor című, 1830 végén keletkezett epigramma, amely témájában, címében, műfajában, ritmusképletében és strófaszerkezetében egyaránt az idősebb mester imént bemutatott művére emlékeztet:

Ittanak a hősök s egyik így pendíte: „Török vér!”
„Hagyj folyjon” mondá hévvel az egri Dobó.
S folyt az azóta határ nélkül; s a barna pogány vér
S lelke Dobónak forr lángboraidban, Eger.

A vers hagyományt teremt azzal, hogy elsőként kapcsolja össze az 1552-es várostrom emlékét és az egri bor varázsát: az isteni nedű színe és íze a várvédelem eseményei, a hősök kifolyt vére által válik evidenssé, az egri borban ugyanaz a tűz ég, ami ott parázslott a hajdani hősök szívében is. Ez a toposz az

Egerről írott versek sűrűn és sokféle változatban ismétlődő, konvencionális elemévé vált.

Az Eger mellett című vers tanúsága szerint az egri bor legendás híre és Dobó István emléke vonzotta Egerbe Petőfit is, amikor 1844 februárjában gyalogszerrel Debrecenből Pestre tartott, hogy versei kiadásához pártfogót keressen:

Ha jó bort érezek, betérek;
Ne térnék hát Egerbe?
Ha ezt a várost elkerülném
Az isten is megverne.

Egyúttal azt is megtekintem,
Hol vitt Dobó nagy lelke;
És felköszöntöm, aki őt oly
Dicsón megénekelte.

A költeményt az Eger tőzsomszédságában fekvő Andornaktályán írta. Február 18 és 21 között tartózkodott a városban, a jeles papköltő, Tárkányi Béla látta őt vendégül a szemináriumban. A kispapok rajongó szeretettel vették körül. Gondoskodtak arról is, hogy teljesüljön az Eger mellett című versben megfogalmazott vágya, s megkóstolhassa az egri bort. Ezek az élmények ihlették Egri hangok című remekét, mely Vörösmarty Főti dalára emlékeztet:

Itt benn ülök a melegben,
Környékez sok jó barát,
Töltögetve poharamba
Egri bércek jó borát.
Jó barátok, jó borocska –
Kell-e más?
Kebleinkben a kedv egy-egy
Óriás.

Petőfi nevezetes látogatásának esztendejében Vörösmarty is újra megemlíti Eger nevét egyik borszámban. Megszületése körülményeit Gyulai Pál Gaál József elbeszélése nyomán így örökítette meg: „1844-ben valamelyik este a színházban egy igen unalmas színművet adtak. Vörösmarty nagyon meguntta magát, s azt mondta Gaálnak, jobb lesz odahagyni a színházat, s elmenni valamelyik vendéglőbe vacsorálni. Betértek egy közeli vendéglőbe s vacsoráltak. A bor szörnyű rossz volt. »Ugyan próbáljuk meg – mondá Vörösmarty –, vajon lehet-e e városrészben jó magyar bort kapni.« Betértek egy pár vendéglőbe; mindenütt rossz volt a bor. Vörösmarty csak megkóstolta, de nem ivott. »Ez már bosszút érdemelk – mondá Gaálnak haza indulásukkor...»

A bosszúra költőhöz illő módon került sor. Pár nap múlva fölolvasta barátjának Rossz bor című versét, melyben világgá kiáltotta bánatát, hogy neki, a Főti dal szerzőjének a „hatalmas Hunnia” csak „légyétetőt” ad innia. Mindebben a magyar költő sanyarú sorsának jelképét látja. Csillapíthatatlan dühében pokolra kívánja a „méregkeverő” csaplárost. Keserű szemrehányásokkal illeti, a cserbenhagyás bűnében marasztalja el az ország leghíresebb bortermő vidékeit: Egert, Ménest, Somlót és Tokajt. Eger és az egri bor kivételes rangját paradox módon a fölsorolásban elfoglalt vezető helye is igazolja, hozzá intézi az első és legsúlyosabb vádakat. A hálátlanság letörölhetetlen bélyegét sűti rá, hogy Eger című, az 1552-es várostromot megéneklő eposzáért és Egri bor cí-

mű epigrammájáért nem kapott megérdemelt vizszonaszt:

Mondják: Egernél híres bor terem.
Verembe szűrik tán? Nem ismerem.
Megénekeltem harcait, borát,
S mind e napig nem láttam áldomást.
Csapláros, méregkeverő!
Ne pislogj, egrit adj elő.
Cudar biz ez, de ám igyunk,
Hiszen magyar költők vagyunk.

A Honderű 1844. június 29-i számában közzétett vers széles e hazában élénk visszhangra talált, mély részvétet keltett alkotója iránt. A benne megszólított bortermő vidékek, hogy jóvátegyék súlyos mulasztásukat s visszaszerezzék elvesztett tekintélyüket, borküldeményekkel és engesztelő versekkel siettek a szomjas és haragos költő segítségére.

Eger járt elől jó példával. A Honderű augusztus 24-én erről így tudósított: „Emlékezzetek a tisztelt olvasók Vörösmartynek kedves borszámbára, a Rossz borra, mely lapunk e félévi első számában megjelent, s melyben a költő panaszkodik, hogy ő, ki megénekelte harcait és győzelmét Egernek, borát csak névről ismeri. E humorteljes – azonban mégis komoly mélységű – kifakadásnak következtében, mint halljuk, a derék egriek néhány akót a legjobb egriből küldének ajándékkul ama költőnknek, kinek lelkében a nektárok legédesebbike fakad – a poesis. Éljen a költő! Éljenek az egriek!”

A folyóirat augusztus 31-i számából azt is megtudhatjuk, hogy a borkóstoló a híres egri rajztanár és bortermelő, Joó János pincéjéből származott. Ekkor jelent meg s közreadóként az ő nevét tünteti föl az a vers, amelyet „magyarázatként” egy három akós, borral teli hordóhoz mellélt: Tárkányi Béla Válasz Vörösmartynek című alkotása. Az 54 soros mű így kezdődik:

Hogy néked a hatalmas Hunnia
Légyétetőt hagy inni, nagy hiba;
De még nagyobb, hogy hős Eger borát
Megénekelted, s még nem kostolád.
Hogy hát lemoszuk ezt az ősi vétket,
Engesztelésül bort küldünk tenéked.
Egerben termé a legjobb tető...

A „legjobb tető” természetesen az Egedet, a bor pedig az egri bikavért jelenti. A záró sorok arra kéri a címzettet, hogy a „dicső” Dobóra és az egriekre köszöntse „a felhabzó pohárt”:

Hogy míg bennünket isten földje csak hord,
A hont szeressük, mint az egri óbort.

Eger példamutató kezdeményezését, nemes gesztusát két másik borvidék is követte. Sárosi Gyula a ménesi hegyek termésével „aradi tisztelői” nevében fordult a költőhöz. A Honderű október 12-i számában Vörösmartyhoz címmel közölt verse elismerő szavakkal illette az egriek gyors, határozott és jó hazafiakkal méltó föllépését is. Szemere Miklós így kezdte a folyóirat október 26-i számában Költői levél Vörösmartyhoz címen közzétett versét, a hozzá fűzött lapaljé jegyzetben tisztelettudóan megemlíttve

azt is, hogy írásakor Arad küldeményéről még nem tudott:

Lángborához hős Egernek,
Hol összehányt töröktetem
A borhalom, s melyet terem,
A piros nedv, török vére;
S törökfej lógó cégére, –
Vedd borát az ős Tokajnak...

Vörösmartyt mélyen meghatotta az „egri tisztelői” által kezdeményezett és csakhamar az egész országot lázba hozó mentőakció. A felé áradó szeretet meg-megismétlődő és egymással versengő megnyilatkozásaira újabb verssel válaszolt, mely Jó bor címmel a Honderű 1845. október 7-i számában látott napvilágot. Benne lelkes hangon köszönte meg a vidéki Magyarország szolidaritását és pazar ajándékozó kedvét. Első szakaszát a különösen nagy érdemeket szerzett greeknek címezte:

Kit illet e pohár,
Mely kézről kézre jár?
A hős Egert, Hevesnek fiait.
Te vagy Heves, kit felköszöntök itt.
Boldog vidék! Egy holló szálla le,
S nem láttam: földed olyan fekete.
Te hogy derítsd a költő asztalát,
Hozzá borodnak fűszerét adád.
Mégis van egy panasz; mely szívre hat:
Mért látom vérbe mártott tolladat?
Tollaidra – bár fehér vagy feketék –
Ellenség vére jobban illenek.
Ki a magyar, ha még Heves sem az?
Mégis köztöttük gyűlölség hadaz.
De mit beszélek? Itt a bor,
Cseppjeiben hősök vére forr,
Igyunk: javuljon a beteg!
Ki ép, az isten tartsa meg!

A strófa 9–14. sora, mely megtöri az ünnepi hangulatot, azokra a nemegyszer véres összeütközésekbe torkolló, egymás kijátszására törvénytelen eszközöket is fölvonultató, a közigazgatást bénító pártviszályokra céloz, amelyek a feketetollas konzervatívok és a fehértollas liberálisok között folytak az idő tájt a megyeszékhelyen. A torzsalkodást a költő a hazaszeretet hiányával magyarázta, a város múltjához méltatlannak ítélte. Ez az üzenet ma is fájdalmasan időszerű s nem csupán az egriek számára!

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után, az önkényuralom idején mindenekelőtt Vörösmarty és Petőfi öröksége élt tovább az egri bor kultuszában. A kor – és költői – hangulatát talán a közös poharazgatások, koccintgatások és pohárköszöntők gesztusa, szertartása fejezte ki a legjellemzőbben, mely összekapcsolta a honfibanat és a felejtés, a vigaszkeresés motívumait. Az egri borról szóló versekben is látványosan megszaporodott a hazafias tósztok száma, s egyre változatosabb formát öltött Vörösmarty képi leleménye, mely a tűz metaforájában fűzte össze a hazaszeretet érzését és a bor mámorát. Lisznyai Damó Kálmán például így köszöntötte 1854-ben Degré Alajost, a Tízek Társasága egyik tagját, a szabadságharc volt katonáját, a jeles író és publicistát Degré arcképéhez című versében:

Egri borral iszom érted,
Melyben Dobó lelke ég:
Melynek gyújtó mámorától
Születik a jóreménység.
Oly szőlővesszón termett, mely
Honfivérben gyökerezik;
Csöppjei a bút elmosják,
A csüggedő lelket edzik.

A neves egri papköltő, Mindszenty Gedeon Eged című, 1857-ben keletkezett „hitmondá”-ja a híres szőlőhegy és a rajta termő bor, az egri bikavér keresztény szellemiséggel átitatott legendája. Az elbeszélő költemény a Vata-lázadás idejébe vezet. Szent Egyed remeteként él az egri bércezen, s a pogány bosszú áldozatául esik. A „hosszú századévek” el-tüntették már a múlt minden nyomát:

Csak Szent Egyed vércsöppeit dacolnak
Hatalmával a rengeteg időnek,
Pirosra festvén a gerezdeket,
Melyek itt évről évre nőnek...

Petőfi és Arany barátja, Tompa Mihály is „kemény csapások és nagy szenvedések” emlékeivel, a könny és a vér színében ömlő bor látomásával szembesült, amikor meglátogatta az 1862-es gazdag és vidám egri szüretet, s Eger határában címmel verset írt. „Eged piros borá”-nak a titkait kutatja Egri bor című, úgyszintén 1862-ben megjelent versében az az ismeretlen költő is, aki az Egedi álnév mögé rejtőzött. A titkok magyarázatát ő is abban leli meg, hogy „e szent halmok” valaha harcmezőül szolgáltak, ahol férfiak és nők vére, könnye hullt, kik a védelmetlen földet „áldva csókolák”:

Tüzében él apáink szelleme:
Az egri bornak ez a fő jelleme!

Tárkányi Béla ezzel a tószttal kezdi Szüretkor című „kördal”-át:

Fel, barátim, a kupákhoz,
Itt a must, merítsetek;
Bárha nem hevít, azért nem
Lankadozzék kedvetek.
Aki inni nem akar,
Nem barátunk, nem magyar!

Ennél is meglepőbb az a pohárköszöntő, amelyet Pájer Antal fogalmazott meg Egy áldomás című, 1866-ban megjelent költeményében. Az Egerből indult, méltatlanul elfelejtett papköltőt 1862-ben Jászapáti plébánosává nevezték ki. Említett versében egri emlékeit ötvözi az új szolgálati hely iránti szeretettel, Lehel kürtjébe tölti az egri bikavért, melyet képzeletében a „szent kehelyből” a haza üdvére ürít ki.

1825-ben Gyöngyösön született és 1914-ben Egerben halt meg Zsálár József, akinek a gondolkodására és költészetére a nagy francia forradalom és az 1848–49-es magyar szabadságharc eszméi gyakorolták a legdöntőbb hatást. Az egri Bányakertben című verse a két bátor, szabadságszerető népet, hazáját és Franciaországot élteti, értük lobban a láng szívben és pohárban.

Emlékek és emlékezések című, 1909-ben megjelent szonettkötetének Heves című ciklusában is többször megemlékezik az egri borról. Az egyik szonett például bemutatja Eger várának hajdani „vitész basáját”, aki szent életű, fanatikus mohamedánként utasít el minden keresztény szokást:

Csak egy kivételt tesz: az egri borral,
Ebből fel-felhajt egy-egy billikommal.

Egy újabb szonett arról a gyöngyösi barátról szól, aki a török katonák borívó versenyére Egerbe látogat, s a vértelen küzdelemben fényes győzelmet arat, fonák elégtételt szerezve a hazáját sújtó megaláztatásokért. Az ő kései utódai azok az egri jogászok, akik nemcsak a kocsmai vagánykodásokban, hanem a vizsgákon, 1848 nyarának a végétől pedig a „fővizsgálaton”, a harcmезőn is vitézül helytálltak:

Ifjú vérök, mint a villám, cikázott.
Ha elfoglaltak egy kocsmát – oda
Vesztére tört be zsoldos katona,
Biz azt kidobták, kardja nem használt ott.

Ha új borcégért láttak valahol,
Azzal léptek be, hány hordó a bor?
Ha csak egy – akkor a cégért vegyék be!

De azért tudtak ám felelni másnap...
S midőn nyár végén jött a fővizsgálat,
Azt a harctéren kitünőn tették le.

Az időrendi áttekintésben Gárdonyi Géza korához, a századforduló idejéhez érkeztünk. Az ő versei között nem találunk olyat, amely az egri bort egyértelmű közvetlenséggel választotta volna tárgyául. 1897-es Egerbe költözése után nem is született idekapcsolható műve. Említendő költeményei megírásához így az 1878 és 1882 között az egri érseki tanítóképzőben eltöltött négy év élményei adhattak ösztönzést.

A Tavaszi emlék szerelmi idilljéhez a borospincéről elhíresült Szépasszonyvölgy szolgált díszletül. A bor legendája – mely 1890-ben keletkezett – az érintett témakör egyik legismertebb és legszellemesebb alkotása. A Bordalok és Göre Gábor nótái – például a Pintzei nóta – az Egri csillagok írójának népies törekvéseit és humorát szemléltetik. A Bordalok közül a sziporkázó humorú másodikat idézzük:

Azért teremtett az Isten venyigét,
Hogy könnyebben megérthessük az igét.
Lám a pap még az oltárnál is iszik,
Mert különben az ördögök elviszik.

Aki iszik, azt az Isten szereti,
Menyországi szőlőjébe vezeti,
Csakhogy ezt a feleségem nem hiszi,
Ha berúgok, a szűrőmet kiteszi!

A 19. és a 20. század fordulójá óta eltelt idő szembevető fejleménye, hogy az egri bor, mely az előző században még oly kedvelt téma volt, veszített népszerűségéből a magyar költészetben. Ez a jelenség elválaszthatatlan a költői világkép gyökeres átalakulásától: a modern líra tárgyiasága, személyest sze-

mélytelenné – tisztán emberivé, egyetemes érvényűvé – fokozó, absztraktba hajló kifejezésmódja mindinkább eltávolodott a hagyományos költészet alanyiságától és pátosától. A fordulat az örökölt témák szelekciójához is elvezetett.

Kevés költő fogott tollat a kezébe, hogy az egri bort megénekelje. Közülük befejezésül a 20. századi Eger irodalmi életének egyik legvonzóbb alakját, Apor Elemért idézzük, akinek tavaly ünnepeltük a századik születésnapját. Puttonyosok dicsérete című verséből zsongító dallam, vidám hangulat árad. Ami a parttalan, az egész határt elárasztó jókedvet illeti, Orczy Lőrinc óta mit sem változott a helyzet:

Megyen
a puttony
a hegyen.
Csak mindig
jól tele
legyen.

Teljék meg
fürttel a
begye,
ki viszi,
jó kedvvel
vigye.

Minden szem
eleven
kóta,
belőle
buggyan a
nóta.

Töltse meg
a pincét
borral,
üljük meg
szüreti
torral,

Hogy mire
serken a
hajnal,
csorduljon
a szívünk
dallal.

A vers azt tanúsítja, hogy bár az egri bor kultusza veszített régi rangjából a modern magyar költészetben, az itt élő embereknek továbbra is az egyik legnagyobb büszkesége és örömforrása maradt.

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ

* Elhangzott 2008. július 11-én Egerben a Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok Szövetsége 17. vándorgyűlésén.

FENICHEL SÁMUEL, AZ EMBER

(1868. aug. 25. – 1893. márc. 12.)

Fenichel Samu a 140 éve született, és 115 éve Új-Guineában elhunyt neves enyedi vendiák emléke, mára szélesebb körben ismerté vált. Ezúttal nem a természet kutatójáról, az utazóról, a gyűjtőről, a régészről, a néprajzosról, a remek szakcikkek írójáról, hanem elsősorban az emberről lesz szó. Róla, aki korához képest igen éretten gondolkodott, gazdag családi és baráti kapcsolatokkal rendelkezett, felismerte és vállalta sorsát.

Ki ne járt volna biztonságos turista utakon, ahol jelzések mentén kirándulni kellemes, üdítő dolog. Annál kalandosabb az ismeretlen vadonnak neki-vágni, mint ahogy hősünk tette, több mint száz évvel ezelőtt. Első magyar kutatóként olyan útra lépett, ahol se útmutatók, se térképek nem segítettek. Tapasztalhatta, hogy a vadonban a felfedezőnek minduntalan utat kell törnie. Egy személyiség, megismerése is úttörő munka. Számunkra, ma a 19. századi kollégiumból indult fiatalember életével ismerkedni igazi érdekesítő kaland. Különösen akkor, hogyha morális leltárját próbáljuk feltárni. Mellőznünk kell természetesen az ilyen esetekben lényeges személyes ismeretséget, csak távoli rokonainak és ismerőseinek emlékeire, saját írásaira, leveleire, szüleinek, barátainak, tanárainak, néhány kutatónak az írásaira számíthatunk. E gazdag forrásanyagban azonban, örömmel búvárokodhatunk.

Különösen az utóbbi 1-2 évben kutakodhattunk sikerrel, hiszen 2007. máj. 12-én a Bethlen Kollégium Iskolai Könyvtárában elhelyezésre került egy gazdag forrásanyag, amit a tavaly elhunyt Izsák Sámuel orvos-történétkutató adott át. Időközben megtörtént az anyag rendszerezése és leltározása. Összesen 158 tételben 213 iratot kapott a könyvtár, amelyben eredeti dokumentumok (pl. Fenichel Samu útinaplója bukaresti gyalogútról), 119 levél, újság, és folyóirat cikkek, képek, kinevezések, kéziratok, térkép és más jellegű iratok állnak az érdeklődők rendelkezésére.

Születésének évfordulója jó alkalom arra, hogy ennek a szellemi hagyatéknak a még feltáratlan dokumentumai alapján új nézőpontból közelítsünk Fenichel Samu rövid, de tartalmas életútja felé. Elsősorban lelki beállítottságát, emberi arcéleit próbáltuk kiemelni.

Iskolánk a 2008. évi Bethlen Napok alkalmával (2008. máj. 26–31.) egy előadással adózott neves vendiáknak (Bakó Botond: Fenichel Sámuel, az ember). Ezenkívül Xántus Gábor és fia ez év márciusában Új-Guineában (ma: Bogadjim) tett kalandos látogatása kapcsán az iskola egy faragott tölgyfa kazetát küldött, amire rávésték: Bethlen Gábor Kollégium Nagyenyed 2008. A dobozban a szülőház udvaráról származó anyaföldet valamint a házból téglamaradványokat helyeztünk el és egy oklevelet a következő szöveggel: „természetesen én is elutazhatam volna. De egyszerűen a VENI VIDIVEL nem lehettem megelégedve. Azért hagytam el édes hazámat, azért utaztam ilyen messzire, hogy a VICIT is elmondhassam” (1892. aug. 28.) Xántus Gábor a tá-

voli szigeten felkutatta a Fenichel-sírt. Erről így emlékezik meg: „Mi a dobozt magunkkal vittük, és amikor a sírkövet felállítottuk bozótvágo késsel azt is beástuk a sírba. Ez volt Nagyenyed üzenete.”

Milyen is volt kinézetre ez a nagyenyedi fiatalember, férfikora hajnalán? Veress Endre, bukaresti történelem tanár, munkásságának egyik legjobb ismerője 1888-ban Fenichel Bukarestbe érkezésekor így írja le őt: „Július végén egy középtermetű, napbarnított arcú, szálkás bajuszánál fogva 25-26 éves kinézésű (de ennél sokkal ifjabb) magyar fiatalember kérészt fel Bukarestben, tán mindjárt másnap, hogy oda-érkezett. Az enyedi Kollégium egyik tanára ajánlotta hozzám, ahonnan gyalog jött ide, világot látni. Nagyon néztem rá e tiszteletet parancsoló kijelentésére, de őszinteséget és becsületességet sugárzó arca mutatta, hogy nem füllentés – Fenichel Samu volt.”



Családi indíttatás

A legtöbb ember élete a családi fészekből indul, ahol sok minden eldőlt. Fenichel szülei zsidó vallásúak, de magyar anyanyelvűek és kultúrájúak voltak. A nagyenyedi zsidó lakosság kötődésére, integrálódására jellemző későbbi adalék, hogy 1926-ban a református templom harangjának avatásakor közösségük jelentős adományokkal járult hozzá a költségekhez. Az avató ünnepségen is részt vettek, ahol ott ültek a Fenichelek is.

A szülők nyers termény (tojás, bőr) kereskedelmével foglalkoztak. Hét gyermeket neveltek, szerény körülmények között. Samu másodiknak született. Édesapjától lankadatlan munkabírását, szívós akaratát örökölte. Édesanyja jótékonyágáról széles körben ismert volt, tőle meleg vonzó egyéniségét, az emberek és a természet, az állatok szeretetét kapta. Mindkét szülői örökség igen fontos szerepet töltött be jellemének alakulásában. Testvérei közül Lázár és Móric folytatták apjuk üzleti tevékenységét. Lázár fia András, akit sokáig Bandi néven emlegettek a kisvárosban, továbbra is a szülőházban lakott és kereskedett, de mellékesen az akkor virágzó város vízipótló bírója is volt. Mindig büszkeséggel mesélt korán elhalt híres nagybátyjáról, Új-Guinea első magyar kutatójáról.

A Fenichel-család egyszerű emberek népes gyülekezete volt. Olyan nagycsalád, ahol a jó hangulat, az összefogás, az egymás segítése, biztatása természetes volt. Ezt bizonyítják szüleikhez a távolból írt levelei. Ezekben többek között egészségi állapotáról, az ottani száraz, a miénkhöz hasonló egészségesebb és az ezt váltó nedvesebb, főleg maláriát kiváltó évszakokról is beszámol. „Most az eső s így az egészségtelen időszakban a sár s ez a mi telünk... no de se baj csak bátorság!” – írja mintegy önmagát biztatva egyik levelében. Hírt ad gyűjteménye gyarapodásáról s arról, hogy szívós anyagi viszonyai ellenére nincs adóssága. Erről így ír szüleinek: „Adósság nélkül vagyok, s ha a teremtő továbbra is így megőriz egészségként jövő év nyaráig, amidőn haza szándékozom utazni, még gyarapítani fogom ezen érdekes gyűjteményt... Igen sok ritkasággal bírok és olyan pápua törzsektől vannak beszerezve, hova még európai ember nem tette be a lábát... De mindezeket csak édes szüleimnek írom, kérem ne kürtöljék ki mindjárt országszerte, mert ezek csak ártnának.” Leveléből kiderül a bizalmas, szeretettel teli viszonya szüleikhez, akikhez a legközelebb áll és akiknek a legőszintebben beszámol, életéről, szakmai sikereiről. Dicsekvés nélkül írja le: „Hiszem, hogy érdekelni fogják, hogy a falu nyelvét már folyékonyan beszélem.” (Bongu 1892. okt. 18.) Arra biztatja szüleit, hogy sorsa felől ne aggódalmaskodjanak. „Édes tatám figyelmükbe ajánlom, ügyem felől minden rendben van, egy cseppet sem aggódom miattam” Időközben elhunyt családtagjairól pl. szeretett, nagynénjéről is megemlékezik. „Béke poraira, különben hiszem, hogy sokat szenvedett, s így a halál csak megváltás volt neki.” Ugyancsak megviseli egy barátja halála, akit Culkinak becéz, és így búcsúztatja: „Legyen áldott és feledhetetlen az emléke.”

Örömmel tölti el, hogy öccsei: Lázár, Herman és Jenő jól tanulnak: „Csak így előre” – biztatja őket levelében. Érdekes az is, hogy mit kapott a csomagokban és mit küldött. Visszaküldte a nagykabátját és



Fenichel Sámuel sírja

pár más ruháját, könyveit és újságokat és felhívta a szülei figyelmét, hogy tegyék a többiek közé, amelyeket ismételten figyelmükbe ajánlott. A tudományok hordozóit, a könyveket a művelődés akkoriban egyedüli, értékes tárházait Fenichel nagy becsben tartotta. Valószínű, hogy hazaküldött levelei között ott vannak azok, amelyek ma Iskolai Könyvtárunk állományát gyarapítják. Ugyancsak ebbe a levelébe szép madártollakat mellékel, amelyeket ún. romlott (összetört) madaraktól gyűjtött, főleg Új-Guinea speciális szépségű paradicsommadaraiból. „Őrizték meg emlékül” – írja, mintha búcsúzna. Megjegyzi, hogy tömör üvegyöngyök helyett, drágább, de törekeny gyöngyöt küldtek, amit az itteni pápuák nem fogadnak el. A pénz értékét sem ismerik. Fanyelű késeket, női csontfésűt, 20 db. hosszú szivart és dohányt kér, mindezt természetesen csereárúként.

Szüleinek jelzi elsőnek a felmerülő nehézségeket is. 1892 januárjában őszintén megírja nekik, hogy némi türelmes várakozás után „vállalatunk nem húzódhatik hosszú időre” és ezért az év máj. 15-én úgy dönt, hogy kilép az expedícióból és függetlenül fog gyűjteni. (1892. jan. 28.)

A levelezés hosszabb időt vesz igénybe, hiszen 6-8 hétbe is belekerül, amíg Európába, aztán Nagyenyedre érkeznek a levelek, majd a válaszok. Nagyon készül haza, hiszen hónapok óta egyedül gyűjt pápua segédeivel. 1892 decemberében írja: „Nyár elején el fogom hagyni e területet, és forrón szeretett hazám felé vitorlázom. Időt még nem tűztem ki, de hiszem, hogy jövő levelemben biztosan már megtehetem (1892. dec. 7.) Utolsó levelében írja szüleinek, sajnálja, de hosszabban nem írhat a jobb hüvelykujján keletkezett kelés miatt. Bíró Lajos úrnak megköszöni a küldött gombát, Herepey tanár úrnak, barátjának a szilvát, szüleinek a leveleket. Beszámol a trónörökös öfensége (Ferdinándról van szó, aki akkoriban világméretű körutat tett) várható látogatásáról, amely alkalmából szeretne ő is bemutatkozni és problémáit elmondani. Erre sajnós Fenichel Samu közeli halála miatt nem kerülhetett sor (Bongu 1893. febr. 12.)

A jó családi kapcsolatok tehát a távoli földrészen is kísérik, hiszen a szülei pozitív háttérrel biztosítanak neki és végig támogatják. Ő maga is nyomon követi az otthoni történéseket és ugyanakkor beszámol minden fontosabb eseményről, ami vele történik.

Kollégiumi környezet

A 19. század második felében a Kollégium az 1849-es tragikus események utáni újjáépítést követő virágkorát éli. Még működnek összes hagyományos tagozatai, ún. kapcsolatos intézetei (elemi, főgimnáziumi, tanítóképző és teológia), és a diákok messzi földről áramlanak az iskola felé. Neves oktatók nevelők tanították a „gyűjtőkasba” érkezőket. Ez az iskola hajdanában is több volt, mint az ide érkezők szürke mozaikja, itt igazi közösségben csiszolódhattak, készülhettek fel az életre.

Fenichel Samu a helyi zsidó iskolában tanulja meg a betűvetést, majd szülei a további osztályokra a Kollégiumba íratják. 1886-ig tanul itt, ahol az értékelő jellemzések szerint dicséretes, kitűnő vagy rendes megjegyzéseket kapott. Osztályzatai a vizsgálat 1881–86 közötti iskolai éveken 1,83–2,45 között mozogtak, ami jó közepes teljesítményt jelzett. A földrajz és természetrajz osztályzatai általában kitűnőek, vagyis 1-esek, vagy legfeljebb 2-esek. Ez egyértelműen jelzi korai érdeklődését a természettudományok iránt. Ezt észrevették jeles tanárai is, akik tudták, hogy léteznek olyan diákok, akik a megszabott tananyagot és kereteket túl, többre és másra vágytak. Ők autonóm módon gondolkodnak, önmaguk mércéje szerint döntenek. A legjobb külön kezelni, bátorítani, utat mutatni számukra. Fenichel Samu ilyen tanuló volt. Órákon kívül is, gyakran látogatója volt a természettudományi és régészeti múzeumnak, valamint a könyvtárnak. Egy előkerült feljegyzés szerint „a szike eltörtött egy padlószegben, mert Fenichel elejtette”. A kisebb balesetet csak olyan diák okozhatta, aki gyakori látogatója volt a múzeumnak. Azt is tudták róla diákéveiben, hogy el-eltűnt egy-két napig, bolyongott az Enyed környéki erdőkben, növények és állatok után kutatott.

Egyik kedves tanára volt Elekes Károly, akit vadászútjaira kísért el, és megtanulta tőle a fogásokat, az állatpreparálás titkait, amit később oly sokszor felhasznált Bukarestben, a Deltában vagy a távoli szigeten tett útjai során is. Itt is tartja a kapcsolatot volt tanárával, aki a Természettudományi Múzeum vezetésével is foglakozott. Egyik levelében arra kéri Fenichel, hogyha netán hazajön, ne felejtse onnan, akár borszesz készítményeket, akár valami olyat hozni, ami itten nem található (1889. márc. 4.) Másik kedves tanárától, Fogarasi Alberttől a tanulási és utazási vágyat, a néprajz iránti érdeklődést leste el. Csató János alispán barátságos házában ornitológiával foglakozik és megtanulja a madártömés műhelytitkait.

Legkedvesebb tanára azonban, aki a legnagyobb hatással volt rá: Herepey Károly (1817–1906), aki végigkíséri útját nemcsak az iskolában, hanem a messzi Új-Guineában, a pápuák földjén is. Érdemes egy pillantást vetnünk ennek a tudós-tanárnak az életútjára, mert a Bethlen kollégium tanárai között is kiemelkedő nagy tudású személyiség volt. Ifjú korában kiváló tehetségű tanulóként az elsők között volt a Bethlen Kollégiumban. Zeyk Miklóstól a természet, Szász Károlytól pedig a szabadság és a haza szeretetét tanulta meg. Később a Selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiát végzi el, majd alig kezdi el életpályáját, bekapcsolódik a 48-as forradalomba, és annak leverésekor Dévánál teszi le a fegyvert. Gróf Mikó Imre, az Erdély szerte ismert kultúra szerető és támogató főgondnok javaslatára az előljáróság meghívja a természettudományok szaktanítójának a

Bethlen Kollégiumba. 1863-ban rendes tanárnak választják meg. Azt hirdette, hogy a dicső természet megismerése csak közvetlen szemlélet útján lehetséges. Tanítványaival nemcsak a tanterem falai között foglakozott, hanem kirándulásaira, tudományos kutató útjaira is meghívta őket. Amikor keze alól az intézetből kikerültek követte útjukat, tartotta velük a kapcsolatot. Érintkezése velük közvetlen, meleg és szívélyes volt s éppen ezért pályaválasztásukat is pozitívan befolyásolta.

Amikor Fenichel Samu a Kollégiumba került az 1880-as években Herepey már 60 éven felüli tapasztalt tanár volt, több évtizedes gyakorlattal. A vele való együttlét nemcsak tudásban, hanem emberi kapcsolatban, élettapasztalatban is sokat jelentett a főrekvő enyedi fiatalembernek. Fenichel kimondottan szerencsésnek tekinthette magát, hogy ilyen tanára lehetett. Együtt mentek az ún. tumultusok vagy halomsírok feltárására a Torockói medence gyertyános határában (Torda-Aranyos megye). Herepey később Fenichel Samu halála után így emlékezik meg egyik közös túrájukról, a gyertyános és bedellői zsugorítottan temetkező telepések vidékén: „E sötétlő fogak nyílásához mintegy 30 fok alatt emelkedő szikla párkányzat vezet, melyben felkúszni, csak épp oly bátor és erős elhatározású ember képes, mint aminő a boldogult volt. Nem sokat tűnődött: levétven úti táskáját a kőfolyáson gyorsan haladott felfelé s a párkányzat alsó fokánál megállva lekiáltott: megyek. És íme a szikla falához szorosan lapulva, a macska óvatos és lassú kúszásával, mind fönnebb láttam őt haladni, mígnem végre a tátongó torkolat küszöbére ért. Itt felállott s elragadtatva talán a táj varázsos szépségétől így kiáltott: nagyszerű s ezzel a sziklaöv titokzatos homályában tűnt el.” Fenichel-hagyatékban szereplő 22 Herepeytől származó levél 1888–1893-ig terjedő időszakra vonatkozik. Felöleli tehát bukaresti és új-guineai tartózkodásának csaknem teljes időszakát. A levelek igen meleg hangúak és bensőséges kapcsolatokat utalnak. A tudományos eredmények közlése és megvitatása mellett mindig kitérnek a családi vonatkozásokra is. A megszólítás minden esetben „Édes Samu”, ami bizonyára inkább 19. századi stílusú, de mégiscsak utal az elmélyült baráti kapcsolatra, ami a tanár-diák viszonyból kizárólag kialakult.

Leveleiben mindig kitér a személyes kapcsolatokra is. Egyik levelének, amit még volt tanítványa bukaresti tartózkodása idején írt (1888–1891) a befejezéséből idézek: „Itt semmi nevezetes újság, hacsak újságképpen nem írhatom, hogy Damo teológus – talán Te is ismerted – meglőtte magát. Ez már az erkölcsei süllyedésnek a legkiálltobb bizonyítéka... Szüleid s az egész családod mind jó egészségnek örvendenek. A minap is beszéltem velük, csókolnak, erőt, egészséget, s biztos előrehaladást kívánnak. Én már ezzel bezárom soraim, azon ismét megújuló kívánsággal, hogy a jó isten vezessen kitérőt célod felé, megemlékezni azokról, akik neked javadat akarnak... Isten áldjon! Isten áldjon meg melegen óhajta nőmmel együtt szeretett barátod” (Herepey 1888. szept. 5.)

Miután Samu gimnáziumi tanulmányait félbehagyja, valószínűleg a család gyakorlatias beállítottságának hatására az 1886/87-es tanévben beiratkozik a Kossuth utcában működő vincellérképzőbe, ahol szintén jeles előmenetelt tanúsít. Ekkor a gyümölcsészetről ír terjedelmes dolgozatot. Megkedvelti a növénygyűjtést és a gyógyszerészet irányába for-

dul, ezért Gyergyótölgyesen egy gyógyszerárban gyakornokoskodik, mintegy háromnegyed évet, majd ismét visszatér Enyedre, atyai jóindulatú tanárai, jóakarói körébe. Ezután hamarosan útra kell Bukarestbe. Érdekes útinaplójában már egy céltudatos, a környezetét jól megfigyelő fiatalember még forrongó lelkiületű gondolatvilágát követhetjük nyomon. Iskolai tanulmányai végeztével tulajdonképpen ekkor kezdődik önálló, rövidre szabott felnőtt élete.

Azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy a 19. századi kollégiumi környezet sorsformáló volt és kiemelte, megerősítette Fenichel Samu természetes adottságait. A tudás mellett, a természettudományok szeretetével ruházta fel, hitet és meggyőződést alakított ki benne, hogy milyen utat válasszon. És erről az útról már semmi és senki nem téríthette le. Maga a nagy utazás lehetősége meglepte éleletét nyomon követő kedves tanárait is. Elekes és Herepey az utolsó pillanatban is óva intették az ismeretlen trópusi világtól, azt tanácsolták, hogy előbb inkább a Balkánon szervezzen expedíciót: „Új-Guineában megesznek a pápuák” riogatta az ifjút Herepey. Ő akkor azonban már rájuk sem hallgatott, élete nagy lehetőségét nem hagyhatta ki, nem tágított és nem sokára elindult utolsó nagy végzetes utazására.

Baráti-munkatársi kapcsolatok

Bukaresti útjáról érdekes értékelést olvashatunk Izsák Sámuel Magyar utazók a Duna tájon című könyvében, aki így ír Fenichelről: „Erdélyi útvonalán a 12 napig tartó gyalogút leírása a Naplóban sokat elárul Samu érzelmi és gondolatvilágáról, érdeklődéséről, íráskészségéről. Útja közben neves természettudósokkal találkozik, az entomológus Ormay Sándorral és a biológus Karl Friedrich Jickelivel. Megnéz gyűjteményeket és elmondja véleményét. Nyitottságról és jó kommunikációs készségről tesz tanúbizonyságot. Román parasztember házában tölti az éjszakát és megkóstolja a tejes mamaligát... Kiszámítja, hogy Bukarestet 494.400 lépéssel érte el.” A továbbiakban is új embereket, új lehetőségeket ismer meg, könnyen létesít emberi kapcsolatokat és rendkívüli szorgalmával, hozzáértésével és tudásával, becsületet szerez magának.

Folytatja levelezését enyedi mentoraival pl. Herepeyvel, aki sorsának alakulását fokozott figyelemmel kíséri. Ezt bizonyítja többek között, Fenichel Samu új-guineai tartózkodása alatt írt levele egy ismeretlen „nagysághoz”, amit segítségképpen a Fenichel apjával küldött el. „Ezen levelem átadójában a Pápuák földjén engedetlenül kutató ifjúnak atyját Fenichel ajánlom mélyen tisztelt nagyságnak a figyelmébe... semmit se kívánok... mint fia iránti érdeklődést és sikeres kutatásához mért figyelmét” (1892. dec. 19.)

Nagy utazása előtt, még elindul Bukarestbe mert az enyedi lehetőségek már nem elégitik ki. Kedvenc tanárának, Herepeynek az ajánló levelével megy és talán nem is sejtí, hogy milyen sokat kockáztat. Veress Endre és Brunner Dezső kereskedő, ahova ajánló leveleket vitt Nagyenyedről sokat segítettek az elindulásnál. Rövid időn belül George Tocilescu egyetemi tanár, a bukaresti régiségtár igazgatója veszi át sorsa irányítását, aki hamar felismeri tehetségét, jártasságát a természetben és rendkívüli kezűgyességét. Jelentős feladatokat bíz rá, hiszen Fenichel Samuban megbízható, hozzáértő, lelkes és szorgalmas munkatársra talál. Kapcsolatukra végig a bizalom jellemző. Idéziünk egyik leveléből: „Biztos vagyok

benne, hogy a maga levelei új újdonságokat és meglepetéseket hoznak számomra, és mire visszatérek Bukarestbe maga olyasmit fog találni, ami igazolja fellevevésemet, hogy az emlékmű Traianustól származik” Ausztria-Magyarország, Karlsbad.

Bukaresti éveire esnek Krécsey Béla kecskeméti tanárral folytatott levél váltásai (1890–1891). A tanár őszinte tisztelőjének és hívének nevezi Fenichel Samut. Kapcsolatuk nyilván az enyedi kutató gyűjtéseiből származott, hiszen a tanár úr iskolája számára vásárolt élő vagy preparált állatokat. Találkoznak is Bukarestben, amelyről egy kecskeméti lapban az ő szavaival élve egy tárcácskát ír: „Azt hiszem tavalyi együtt tartózkodásunk emléke gyanánt érdekelni fogja olvasni. A bukaresti múzeumokról némi kritikát is írtam, ami kissé szigorú, de nézetem szerint igazságos és nem rosszakarátú (1890. VII 21. Herkulesfürdőn kelt levél) Egy másik levelében azt írja le, hogy mi minden történhet egy becsomagolt görög teknőssel. „Elég érdekes dolog az, hogy amikor az ön lakásán oly gondosan becsomagoltuk, hazavittük szállásomra, én ezt egy polcra raktam, s mikor késő este öntől elbúcsúzva hazaértem – hát az én békám a földön feküdt a hátán és ugyancsak kapálózott. A skatulyát szétrombolta, s ami benne volt összetörte... Mentő gondolatot magától a békától kaptam, látván ugyanis, hogy a hátán fekvő mily mozdulatlan, bepakoltam újra a skatulya romjaiba, a hátára fektettem, s mivel így reggelig nyugton maradt, bátran útra vittem. Nem is volt többé vele bajom. Így volt bepakolva négy napig, amíg Székesfehérvárra nem értem. Útközben 1 napot Kolozsvárott és 1 napot Budapesten időztem. Csak Predeálon volt még némi bajom, ti. a finác kérdésére megmondtam, hogy a skatulyában eleven teknősbéka van, s ezért a súlya szerint fizettem 80 kr. vámot. Ilyen a finác bölcsesség.” Kolozsvárott találkoztam Parády tanár úrral, aki önről is nagy elismeréssel emlékezett meg.

A feltétlen bizalom nyilvánul meg Reiner Zsigmond gyűjtő budapesti keltezésű levelében is, amelyben felhatalmazza Fenichel Sámuel nagyenyedi lakost, hogy tudományos céljaira és gyűjteménye részére szabadon megvegyen régiségeket, vagy ásatások útján előkerült tárgyakat és a birtokába juttasson. (1887. okt. 25.)

Új-guineai tartózkodása alatt, nagyon fontosak voltak a „rossz hírű pápuá bennszülöttekkel” történő kapcsolatai, akiktől abban az időben az emberéves sem állt távol. Leveleiben egyszerűen szolgálóknak nevezi őket. A Közérdek című nagyenyedi napilapnak a következőket írja: „A parti falvak lakosai jelenleg általában békés hangulatúak. Múlt év május hava óta nem lázadtak fel. Ekkor Hatzfelhafen (Viktória, Augusta folyó mellett) 3 európai öletett meg (egy misszionárius és 2 hivatalnok). S habár az eset véresen megtoroltatott, a társaság mégis feladta a teret.” Xántus Gábor ez évi új-guineai utazásából tudjuk, hogy az őserdő ma is őrzi titkait. Pl. a hegyvidéken még ma is vannak ún. mumuk vagy szabadteri kemencék, amelyben a pápuák beszámolója szerint el lehetett készíteni a „hosszú disznót” is.

Amikor Fenichel Samu a Magyar Nemzeti Múzeumtól végre pénzhez jut, ún. „véd csapatot” szervez soraikból, de általában fegyver is van nála, amikor köztük van. Úgy tűnik, hogy „amilyen az adjon isten, olyan a fogadj isten” mondást igen jól alkalmazta a pápuaföldi gyakorlatban. Bongu faluban befogadják, Pintyelnek becézik, segítenek háza felépítésében. Sokat jelent kapcsolatukban, hogy gyorsan

megtanulja nyelvüket, és így könnyedén kommunikál velük. Embereinek rendszeresen fizet és cserekereskedelmet folytat a falu lakosaival a gyűjtés érdekében.

Emberi kapcsolatok nem léteznek konfliktusok és nézeteltérések nélkül. Fenichel Samunak éppen megbízójával, főnökével gyűlt meg a baja, a megérkezésük után röviddel. Ezt a viszályt a német ornitológussal az utazás finanszírozásának kényszerű helyzete provokálta ki. Grubauer nehezen viselte el a trópusi éghajlatot, csalódott, feladta terveit és 1892 márciusában, néhány hónapi ott tartózkodás után a rendes hajójáráttal visszaindult Európába. Mindössze 80-100 márkát hagyott ott maradó társának, s az expedícióra szánt 200 ezer márkát vagy annak megmaradt részét hazavitte. Samu szüleinek írt levelében egy félév után emlékezik meg elválásukról: „Ami Grubauert illeti, arra kérem, ha engem szeretnek – semminemű összeköttetésbe ne lépjenek vele. Elutazásakor szenteljenül viselte magát irányomban. Nem bocsáthatok meg neki. De a visszavágást csak visszatértemkor akarom neki megadni. Ne engedjék magokhoz, ha hízelegni, írni találna.”

Az elválás tehát, ami nem volt egyéb, mint a megállapodásuk megszegése, mély nyomot hagyott Fenichel Samu lelkében. 1892. aug. 28-án a Közérdek című enyedi napilap szerkesztőjének már idézett levelében így ír erről: „Itt maradtam tehát setét borongós viszonyok között” (1892. aug. 28.) Élete talán legnagyobb lépését tette meg ezzel, amely később veszteséget okozta.

Nem tudni, hogy ha Fenichel Samu visszatér szülőhazájába mint ismert kutató és gyűjtő, utólag hogyan alakul megbízójával, a német ornitológussal a kapcsolata. Milyen is lett volna az a bizonyos előre jelzett „visszavágás.” Ismervén hősünk jellemét, bizonyára nemes választ adott volna hajdani munkaadójának. Hősies kitartásával így is méltóképpen válaszolt a cserbenhagyónak, aki az első nehézségek után hamar felvette a nyúlcipőt. Van azonban egy létfontosságú érdeme. Ő hívta meg és vitte el Fenichel a világ második legnagyobb szigetére, rövid élete nagy élményének színterére.

Elismerések

Sokat elmond Fenichel Samuról az a néhány hivatalos vagy személyek által adott elismerés, dicséret, amelyben még életében megbecsülték szorgalmát, odaadását a tudomány iránt. Dicséző oklevelet kapott a Bukaresti Állatorvosi Főiskolától, amelyben kiemelik kiváló viselkedését (1891. júl. 23.) G. Tocilescu professzor francia nyelvű dicséző oklevelében intelligens és korrekt magatartását emeli ki. (1891. szept. 1.) A romániai Országos Régészeti és Ember-tani Társulatnak tagja volt. Két bécsi szakember, akik részt vettek az Adam-Klissi ásatásokban (Georg Niemann a Bécsi Képzőművészeti Akadémia professzora és Otto Benndorf, a bécsi egyetem archeológiai professzora) azt fejezték ki elismerő oklevelükben, hogy Fenichel Samu egy nem mindennapi tehetséggel megáldott fiatalember, aki meglepő teljesítményt nyújtott az ásatások folyamán (IX. 90.)

A Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak 1889 óta tagja volt, amit egy díszes elismerő oklevél is igazol (1889. márc. 20.) Halála után 1895-ban tartott emlékülésen, felidéztek munkásságát és életútját. Jelen voltak szülei, testvérei, rokonsága. Hermann Ottó tartott emlékbeszédet. Madárgyűjtémé-

nyét Madarász Gyula mutatta be. Hermann Ottó szerint „nem tartozott a nagy utazók díszes sorába, a buzgó de szerény munkások közé tartozott, így szolgálta hazája közművelődését.” Csató János alispán, öreg barátja is ott volt és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta értékes madár- és növénygyűjteményét. Talán kevésbé ismert Herepey Károly levele, benne gondolatai volt tanítványáról, aki időközben kedves barátjává nemesült, és aki talán a legmaradandóbb lélektani portrét állította fel Samuról. „...A nagy veszteség fölött megújuló mély fájdalom híven tükrözi emlékezetét annak, kinek öt érzéke hatodik érzékbe, a világos látás érzékében összpontosult. Mindenben és mindenütt az eszmét kereste, mind a parányban, mind a világegyetemben. Nem tudom, hogy magasra törő szelleme volt-e nagyobb, vagy akaraterje: de azt tudom, hogy magasra törő szelleme párosulva akadályt nem ismerő akaraterjével hozták meg gyászos végzetét... a magyar nemzet hátlán vési a történelem lapjaira mindazoknak a nevét és emlékezetét, kik a nemzet közművelődésének érdekében életökkel is áldozni elég bátrak voltak.” Jól később 1931-ben Balogh Béla egy Fenichel rokonnak írt levelében abból az alkalomból, hogy Fenichel 40 éve lépett Új-Guinea földjére a következőket írja: „Fenichel Sámuel önzetlen lelkesedése és szorgalma megérdemli, hogy emlékét ébren tartsuk.”

Összegezés

Joggal tehetnénk most fel azt a kérdést, amit talán senki fel nem tett neki életében, hogy tudniillik emberileg boldog volt-e Fenichel Samu, aki a mai átlagos életkornak mindössze a harmadát élte meg? Megkísérelhetünk választ adni életének, hagyatékának ismerete alapján. Nem az a fontos, hogy mennyit, hanem hogy hogyan élt? Szerető, sorsában mindvégig kitartó szülei bocsátották útjára. Kedves iskolája a Bethlen Kollégium tudással és tudományszere-tettel, kitartó akarattal, kemény jellemmel ruházta fel. Sok jó tanárt, később jó barátot és munkatársat állított mellé, nyitottsággal ruházta fel, újabb emberi kapcsolatokra, készítette fel. Azt tette, azzal foglalkozott, amit igazán szeretett, és mindig tele volt tervekkel, talán még az utolsó pillanatában is reménykedett a hazatérésben. Dominich Sándor a Kollégium tiszteletbeli tanárának szavai ide illenek: „A tudományos kutatás szenvedély, szeretet és alkotás. Ugyanolyan alkotás, mint a művészet. És ugyanolyan gyötrelme és boldogság is.” Nem volt ez másképpen Fenichel Samuval sem. Elmondhatjuk tehát, hogy arasznyi életében is boldog vagy legalábbis elégedett ember volt. Hagyatékában nemcsak konzervált élőlények, eszközök és szellemi termékek szerepelnek, hanem a tudományért életét áldozó mindig küzdő ember példája, amely immár évszázados távlatból is fennmaradt él és hat a Kollégium falain belül és azon kívül. Köztünk marad egy minduntalan felbukkanó, fájdalmas de megválaszolhatatlan kérdés. Új-Guinea Kőrösi Csomája, mivé válhatott volna, amennyiben hazatérhet és folytatja kutató munkáját.

Világ árnya, világ fénye

(Részlet a *Beszélgetőkönyvből*)

„Ha nem jártad be ezerszer is gyermekkor-utcáid,
ki se merészkedj a világ országútjaira...”
(Tamási Aron)

8. (Árkossy)

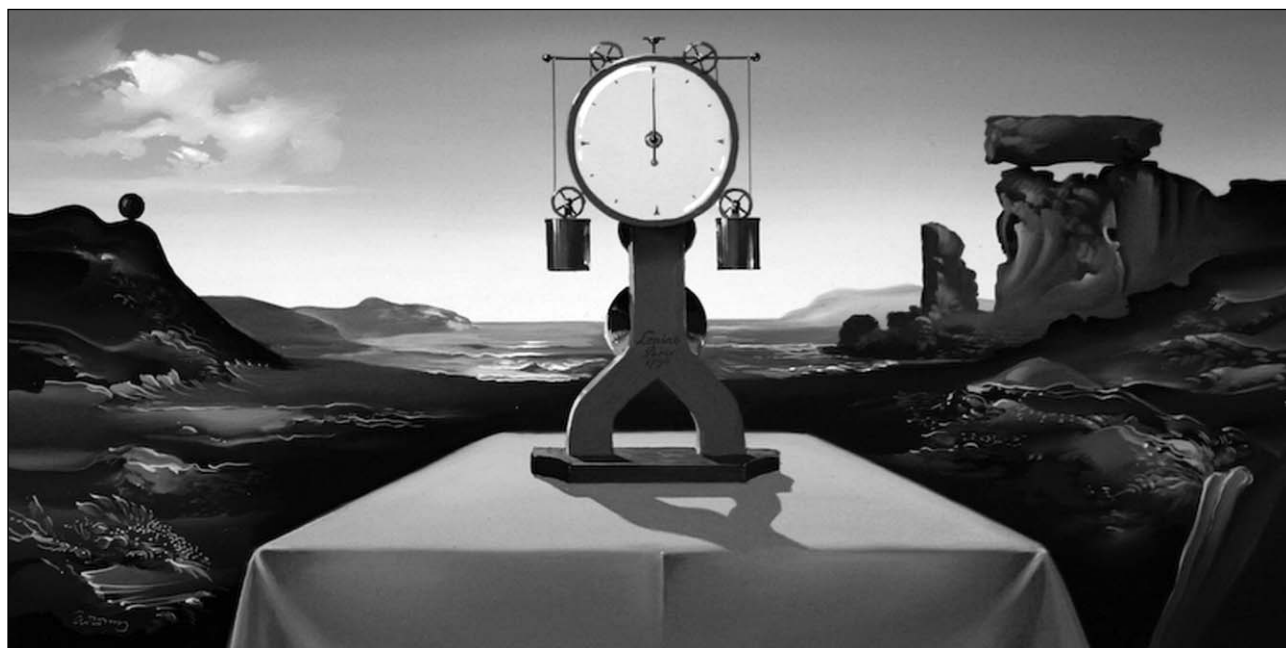
Ahogy egy folyómeder a sziklák és kövek közt örvénylő havasi vizeket ölelgeti-simogatja, terelgeti lejjebb, egyre lejjebb erdők zuzmóillatában, úgy fogadott be minket is, kedves pajtásom, gyermekkorunk annyi örömet és bánatot megélt utcája, amikor az emlékezés (vagy a feledés?) határán először beléptünk oda. Jóllehet a teljesség érzetét ajándékozta nekünk egykoron, éreztük-tudtuk, valamikor mindörökké el kell hagynunk azt az otthoni medret, a jól ismert helyeket: a lebegő ködpárát, pipáló zúgót, vagy az okkerszínekben álmodozó kavicsok kaleidoszkóp csillogású világát. A kapu ezüstsínűre öregedett kilincse is csupán az emlékezetben tükröződik már, hisz magával ragadott a sodrás, elsepert az áram. S ha ez valóban így lenne (márpedig ez így van!), akkor többé nincs visszatérés, minthogy a vizeknek van egy igen régi szokásuk: örökké csak egyfelé folynak.

Látom, kedves cimborám, neked is elegendő volt Bágyon egyetlen kis utcája ahhoz, hogy fesztelen világod hulláma az első felbukkanó érdes kövek közt is megtanulja átverekedni magát. Hogy ocsúdó gondolataid furtonfurt kíváncsi hajtásai felkúszsának az égisz éri eperfára, mivel éreztél, tudtad: onnan már sokkalta messzibbre lehet ellátni! Meglehet, jó barátom, elsöre tán csak a szomszéd nyújtózkodó földje bontakozott ki tudni vágyó gyermeki tekinteted előtt, ám mihelyt megülepedett a tankok verte út fenemód terepszürke pora, ott kéklent előtted a türkizben vibráló távol, csupán karnyújtásnyira az előtűnő ábrándos horizonttál. És mint egy igazi Monet-vászonon, a Kincses Város, Kolozsvár, ott reszketett előtted a fényben, délibábos sziluettjével, elő-előtűnő kontúrjaival, miközben mindegyre arra biztatott: „Gyere, gyere közelebb, kislegény... hogy láthass engem – még tisztábban!”

Miközben a Farkas utca csak nekem nyíló óriás hársfái közt, a virágos lombtetők árnyékában, mindenkor az otthonosság érzete szegődött mellém; a bársonyos múlt látható és tapintható jelenléte a folytonosság megnyugtató biztonságát sugallta.

Árkossy István: *Claudiopolisz*





Árkossy István: Múlt idő

Mert azok az előtűnedező, vizenyős várfalak, vagy a jogos jussaként immár méltó nyugalomra lelt Szabók-bástyája, nem csupán a mündér, hanem a lélek és hit védelmére is épültek egykoron...

Idővel, fülelgetve, magam is meghallottam, amint innen-onnan nevemen szólítanak az egyre beszédesebbé váló – korábban némának vélt – mogorva kőfalak.

Úgy adódott, hogy Édesapám könyvtárából (aki még a „régii jó magyar világban” doktorált a Ferenc József Tudományegyetem földrajz-történelem szakán – a Farkas utcában!), mind sűrűbben somfordáltak hozzám a történelmi és művészeti lexikonok, városi kismonográfiák, történelmi tanulmányok. Lyka Károly, Kelemen Lajos, Entz Géza és mások írásait lapozgatva, kezdtek némileg rendezetten elkülönülni előttem korok és stílusok, a jelentős művészeti korszakok – köztük a gótika és a barokk is –, amelyek a sors kegyessége folytán immár otthonomá lettek, minthogy nap-nap után felettébb kitartóan fitogtatták magukat az utca mindkét oldalán. Rajzolgattam is reményekkel teli igyekezettel szakkönyvekből a sudár oszlopfőket: a dórt, iónt, korinthoszit; megjelöltem, hol vannak a *metopék*, mi a *timpanon*, vagy az *abakusz*. Megéreztem, hogy e szépen megformált, égre törő görög „etalonok”, változó arányaik közepette is, mily sok finomsággal követik a harmonikus emberi test valós arányait – a dór a férfiét, az ión a nőjét, a korinthoszi a fiatal lányét.

Óh, te athéni Erekteion temploma, fenn az Akropoliszon... kőasszonyaid, a *kariatidák*, a világ legszebb, legbeszédesebb oszlopai!

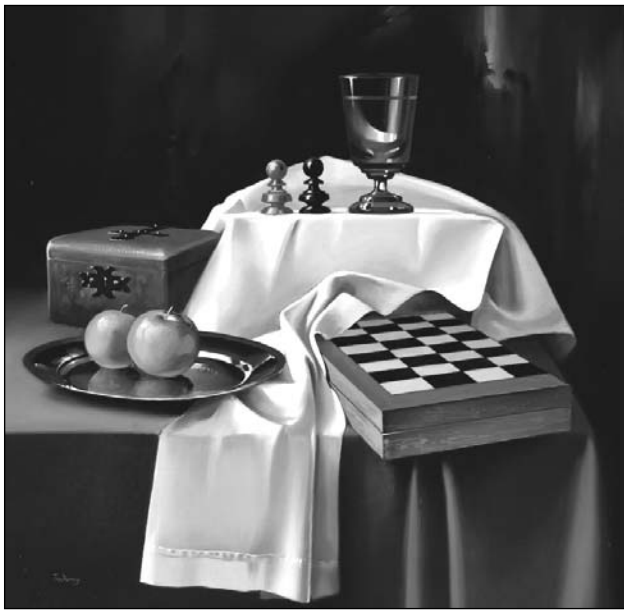
És miközben a tudós könyvek világra nyíló lapjait pergettem (netán az ablakon bekandikáló évszázados falakat faggattam), mindegyre titkok srófolták egyre feljebb kíváncsiságomat. Mert rejtélyt sejtettem én majd mindenütt: így már régóta, a templom északi oldalának támaszkodó kör alakú, nyurga torony zárt-ságában is, ahol jó magasan, egy derékig falba ágyazott, dinnyeméretű agyúgolyóbis mementóként riasz-

totta (és azt teszi ma is!) a templom rossz szellemeit. Tán – riasztaná, ámde mindhiába! Mivel azok a széllelbélelt szellemek soha nem hezitáltak, soha meg nem juhászodtak, mi több: értésünkre adták minduntalan, hogy nem sok figyelmet szentelnek neki! Főként, ha arra a sok machinációra és skandalumra gondolunk, ami igazlító Mátyás urunk eme ihletett emlékművének a vérzivataros esztendőök során, a reformáció és ellenreformáció zúrei közepette, kijárt.

Egyszer aztán úgy hozta a véletlen, hogy magától lehullt a titokzatos lepel. S minthogy nem teketóriáztam, azon kaptam magam – bár mind jobban zihálva –, hogy ugyancsak szaporázom a szűk torony grádcsein fölfelé. Amikor úgy éreztem, hogy már nem lehetett túl sok hátra a csillagokig, egyszer csak elfogyott fal, elfogyott lépcső: én meg ott álltam egy homályba burkolózó, fél évezredes, lenyűgöző térben! Ha Stephen Hawking akkor lát, tán egyetértőnrábólint: igen, ez valóban afféle hely, ahol már át is léptem egy másik idősíkba, az ötszáz esztendőös gótikus fedélszék Andersen-ízű meseerdejébe, a „hol vannak már” anonim ácsok égbe szökkenő emlékművébe. Gyönyörűséges, fából fabrikált mesterakarat volt az, amit ott megpillantottam! Vonalritmus... az egész gerenda-rajzolat egy álomszép vonalritmus! Egy eladdig sosem látott lenyűgöző tér-kép: galamblelkek suhogó világa; statika és művészet szimbiózisa föld és ég határán; védőháló a békére és jóra vágyó lelkek feje fölött; a magasztos templom kópilléreinek pedig örökre korona.

Eközben a padlástér végében – mintha csak a homályból ollózták volna körül –, a homlokzat égre nyíló szemernyi ablakán át, ömlött befelé a fény, az áldott csillagporos fény, mint Rembrandt rézkarcainak vonalözönében, vagy miként festményeinek gyöngéden világító okkerei áramlanak szét a tekintélyes umbrákban, fojtott kárminfektékben.

És valóban, Leiden szülötte, az áldott tehetségű holland mester, egyik írásában maga tesz említést hasonló élményéről, ami kivételes hatással volt



Árkossy István: Csendélet sakkal

egész életművére. Egy alkalommal – még serdülőként – a szélmalom komor emeletének parányi ablaka előtt hosszan elidőzve figyelte az el-elforduló vitorlakerék keltette fényjátékot, amely ily módon hol fényt kölcsönzött a homályos belső térnek, hol pedig megvonta tőle. A malomban felröppenő galambok csapkodó szárnyai ezt a látványt még tovább fokozták, miközben szabdalták, terelték a beszűrődő sugarakat. És lám, csupán ennyiből megszületett a világ egyik legrangosabb piktúrája! Csak fényből – és csak árnyékból. A dolgok eszenciájából. Mert az árnyék a fénynek féltett gyermeke; mert az árnyék csak a fényben születhet. Márpedig a legszebb árnyék mindenkor a legszebb fény adománya. A sötétség ellenben nem dísztingvály, mindig cudarul magányos, gyermektelen és bánatosan fénytelen.

A templom kőereiben hirtelen felzúgott az orgonamuzsika, szétáramlott a falakban, az öllekező góti-kus ívekben, és szállt, egyre csak szállt abban a különös létben, mint eljövendő utolsó ítélet fanfárhangjai. Előttem, a sötétség magányos ablakánál, kitarulkozott a tér, a narancsszínűvé lazúrozott Kolozsvár-esti tér az addig nem tapasztalt magasból. Első alkalommal nőttem túl a hársakon! Ám tekintetem nem pihent meg, gondolatommal karöltve nyomban iramlott féltelenül tova: lombok és tetők fölött, suhanó repülőmodellként, mintha Giorgio de Chirico faramuci perspektíva-világa nyílt volna meg előttem. Én pedig szárnyaltam a Kálvária harangos dombjai irányába, el, egészen addig, amíg a Gyalui havasok kékbe mártott csúcsai megálljt nem parancsoltak. Jóllehet folytatódott az út arra még, ment, gurult tovább, egyenest Nyugatnak, ahol tán épp akkor bukott alá a Nap, a vörös-fehér határsorompó mögött.

Istenem, de sokat gondoltam én arra a határsorompóra! És milyen ritkán láthattam a túlsó oldalát!

A tavasz rügyfakadása reménnyel és bizakodással oltotta be reggeleinket; az utca nemes aurája láthatatlan védőernyő volt abban a mindenre gyanakvó, feszengő világban. Némelykor egykedvűen bandukolt, máskor meg igencsak szaporázva, megmeglődött az élet... A ti dallamlelkű Jenei Radótok-

hoz hasonlatosan, kedves Szabó Pista barátocskám, aki tárogatójával bűvölte tele szívetek, nekünk is volt egy zenéért rajongó szomszédunk. Dávid István a neve, aki épp akkoriban próbálkozott – áldott tehetséggel – megzabolázni a messze földön nevezetes Farkas utcai orgona varázslatos regisztereit. (Akárcsak a te Dávid fiad, aki úgyszintén e csodálatos hangszer bűvöletében él!). Vivaldi, Bach és Händel, Mendelssohn és Liszt zenéje áradt szerte a kelő nappal és az esti szellővel kézen fogva mifelénk, simogatva csellengő lelkeinket, miközben az orgonázúgás valahogyan feledtetni igyekezett az öreg kálvinista templommal, hogy... harangtalan.

Pedig volt neki harangja – valamikor réges-régen... Tán három alkalommal is. A délnek bámészkodó, immár csonka öregtoronyban remegtette a falakat az egyik; míg a másik súlya alatt a nyugati bejáratot díszítő terecskén süllyedt meg olyannyira a fundamentum, hogy késedelem nélkül le kellett bontani. Szükségmegoldásként (netán kegyeletből?) a mi gyermekkori világbirodalmunk tündérvirtében parádézott még utolszor egy faszerkezetű harangláb, ám az is az emlékezet homályába kopott; jó két évszázada már, hogy a felröppenő veres kakas lángjai megemésztették. A fátum akarta volna így?

Úgy tűnhet, nem kellett ennek a templomnak a harang! Neki orgona kellett! Fölöttébb pompázatos, világgal perlekedő orgona, olyan, mint amilyen napjainkban harsogja túl a rég hamvukba hullt, csatát veszített bronzharangokat.

A hangszerek eme koronázatlan királya azonban az iskolacsengőt képtelen volt hegemoniájától megfosztani. Igen, azt a mellette voltaképpen szerénynek nevezhető, öklömnyi sárgarézarabot, amelynek érzékeny nyelve annyi lélekhez tudott szólni. Még akkor is, ha érces hangja olykor nem kevés ifjú vitéznek okozott szorongást. Am igazságot szolgáltatván, áhított dallamával ugyanannyiszor hozta el nekik a felszusszanást is.

Közel volt mihozzánk az iskolám: csupán suttogásnyira. Az utca túloldalán. *Református Fiúliceum* – napi szóhasználatban röviden: „ref”. Három betű mindösszesen – ennyiből állt a szellem magasztos birodalma akkor. Ám még ez az ártalmatlan három jel sem húzhatta már sokáig... Utóvégre hogyan is lehetett volna hosszú életű a hit nélkülivé silányított időkben? Majd több suta stáció után, újfent három betűvel – *Ady* szép nevét olvashattam a timpanon féltő magasában, mígnem egy szellem-háborús napon attól is megfosztották. Ezúttal nem fukarkodott a sors: immár kétszer-három betűvel ajándékozta meg a tudás patinás otthonát: *Sincai* líceum lett a neve... egy román értelmiségiről elnevezve.

Édesapám volt akkoriban Dávid Ferenc és Apáczai nagy múltú iskolájának az igazgatója. Édesapám. Így említem, minden sallang nélkül, amint Édesanyámat is örökké ezzel a szép kifejezéssel illetem. Nem volt nálunk divat eljátszadózni e komoly szavakkal, olyannyira nem, hogy még a szülők magázása is családi hagyománynak volt mondható. Nagyapám is ezt követelte meg övétől, márpedig szelíden-kék szemei, amelyek annyiszor tekintettek reám később a református esperesi hivatal falát díszítő főgondnoki hivatalnokok arcképei közül, kevésbé a szigort, sokkalta inkább a szeretetet sugározták. Akárcsak Nagyanyám egész lényé, akit ma is magam előtt látok galambósz hajával, rajzlap fölé

görnyedve, miközben igaz zenei áhítatának jelül – Munkácsy Liszt Ferencről készült portréját másolja, akkurátusan. Befejezván a rajzot – s e mozdulat mintha maga lett volna a megtestesült álom –, átnyújtotta szépia ceruzáját, ami attól a pillanattól fogva nem rajzeszköz volt már többé, hanem egy életre szóló hivatásnak, s a vele járó örömszága és szent gyötrődéseknek jelképe lett számomra.

Tudd meg, Bágyoni barátom, nálunk mintha mindenki – nagyszülőktől unokáig – csupán egyetlen szót ismert volna: *ISKOLA*. Ez nem is lehet csoda, hiszen e fogalom bűvöletében éltünk.

Kis bánáti falu harangkondulása szólította pontban déli tizenkettőkor terített fehér asztalhoz nagyszüleimet: az igazgató urat és a tanító nénit. Árkossy Sándort, aki Csenger szülőtte volt, és Bakos Margitot, akit szép Veszprém városa engedett hozzá hitvesül. Időközben a serdülő lurkók – Édesapám (Sándor), meg Lajos öccse – (akárcsak a Bágyonból elvagyódó Szabó gyerkőcök esetében is történt) – Nagybodófalva helyett, mindinkább a Kincses Kolozsvár hívását vélték a Bega parti szélben meghallani. Hisz ott óhajtott Édesapám Aesculapius gyógyítási vágyó szelleme előtt fejet hajtani. Jóllehet elhatározásából jöttányit nem engedett, a szomorú történelmi sorsfordulók szeszélye és a fátum makacssága folytán, végül mégis csak másmilyen ösvény jelöltetett ki számára: nem a test, hanem a *szellem orvooslása* lett életének kedvtelésekkel és sok-sok elégtétellel megáldott, nemes hivatása.

Tehát, ismét csak Az Iskola.

Emlékszem, milyen szívmengető érzés volt reá nézni tekintélytől már negyvenévesen hófehérbe váltó hajára, kivált első alkalommal, a patinás kollégium igazgatói irodája előtt, a hűvös folyosó végében. Némiképp másmilyennek tűnt fel nekem ott, mint odahaza, ahol a megszokás terelgette a lét megfáradt perceit, a monokrómába váltó napokat, hónapokat, tovalibbenő éveket. Peregetek is annak rendje és módja szerint a kalendárium elhulló lapjai! Kivált, ha a pödörtbajszú pedellus, Dávid bácsi bronzhangja is szaporán besegített nekik; mindeközben meginvítálva a repesve várt *VAKÁCIÓ*kat, a szívárványszínű nyarakat, piruló őszöket, cidrizó téli ünnepeket és a kibomló kollégiumi tavaszokat.

NOS RECTOR

et Universitas Litterarum Regia Hungarica Franciscosa

Josephina

Lectoris Salutem (...)

ALEXANDRUM ÁRKOSSY

Philosophiae Doctorem (...)

Datum in libera regia civitate Kolozsvár, in Hungaria

(...)

E szavakkal díszítik szépen cizellált gót betűk öltései a dolgozóm falán függő emléklapot, amelynek piros-fehér-zöld zsinórján (valaha épp e miatt kellett rosszindulatúan érzékeny szemek elől elrejtetni!) a hitelesség tapintható emlékeként – finom mívű, málnaszínű pecsét csüng alá. Íme: tücsöknótás zizegő boglyák és tarlóillatú augusztusi nyarak mezítlábaszalmakalapos falusi kislegényének sokszor megcsodált díszes medvebőre, amely artisztikus voltában ma is szemet gyönyörködtető öröm nézőjének, olvasójának egyaránt. Noha nem volt az egyéb, mint féltve őrzött mementő, amely bizony cudar esztendő-



Árkossy István: Templom-piramis

re, olykor nem mindennapi vesződésekre és küzdelmekre utalt. Ám még hosszasan kukszolt egykedvű némaságában, méltánytalanul magára hagyatva a ruhásszekrény homályában az őt rejtegető, haragoszöld óriásdoboz mélyén. És addig-addig gubbasztott türelmesen, mígnem egyszer, egy ihletett pillanatban, szünni nem akaró kíváncsiságom eredményeként, egyszer csak megmutatkozott előttem, s nyomban megtudhattam: mit is rejtegetett voltaképpen oly sokáig e doboz titokzatos mélye. Ma úgy érzem: az a sorsszerű találkozás eredményezhette (vagy talán a papírtekercs, mesterlevelek világát felidéző fanyar időillata hozta elő?), hogy szerzetesi alázattal cirkalmazott látványos betűképeivel akkor valósággal elbűvölt, észrevétlenül kitará előttem Gutenberg galaxisának csillagajtaját, hogy azon át, meginvítájon majdan, a könyvtervezés méltán megtisztelő, sokszínű világába.

Kedves Szabó Pista cimborám, megvallom neked örömet, hogy nemcsak a kollégium vont bűvös aurát körém a maga szellemi és kézzel fogható valóságában naphosszat és esztendőkön át, hanem maguk a világra nyitott könyvek is.

A könyvek, amelyek oly sokat adtak, miközben mindent megtartottak. A könyvek, amelyek átlátszók voltak a titokzatosság felé, akár tengerszem hús vize, mint kristálygömb üvegteste, mint kézben simogatható lélekablakok. A könyvek, amelyeket naponta láthattam a líceumi könyvtár polcain békében egymáshoz simulni, úgy, ahogyan egy arc az ismerős archoz, kéz az ismerős kézhez ér. És ekképpen olvadtak össze szótlan lapjaik egyetlen, végeláthatatlan tudás-szalagba – tékák nesztelenül hömpölygő papír- és időillatában.

Mindeközben Édesanyám, a nagyhírű kollégium könyvtárosaként, esztendőről esztendőre szép rendszerességgel lajstromozta, gondozta őket. Igazi németes pontossággal. Merthogy Schoger-leány volt ő, Gyulaféhevár német ajkú polgárai közt tanulta a rendet békés otthonukban, egy narancs-színét vesztett, szecessziós saroképületben. Karlsburgnak ne-



Árkossy István: Az utolsó ablak

vezték akkoriban a várost, még VI. Károly német-római császár idejében épített erődje után; erdélyi fejedelmek és püspökök székhelye volt a kiváltságos hely, igencsak zimankós időket megélt századok korában. Ma is székesegyházában pihennek a Hunyadiak, ott dacol az idővel János Zsigmond és Izabella királyné megcsorbult kőszarkofágja, és amott nyitotta legszebb virágait a független Erdélyi Fejedelemség idején a magyar szellem Bethlen Gábor alatt – amiről ma is vég nélkül regélhetnének a beszédes kövek – és persze, a beszélgető kollégák is...

Bethlen Gábor hírneves tékája közelében álldo-gált a szülői ház. Aztán hogy, hogy nem, az évek során, tudtunk nélkül, valamikor gazdát cserélt, végül nyomtalanul elvitorlázott a szocializmus mindent beszippantó fellegvárában. Ámde, ki törődött azokban a zaklatott időkben házakkal, amikor már az is boldogító volt, ha ideig-óráig békés fedél húzódott meg az ember feje fölött? Vagy Istenadta, kobaltkékben tündöklő égbolt, körötte, ameddig szem ellát, margarétás rét virágszőnyegével, miként azon a fakuló fotográfián látható, amelyen Édesanyám kezében egy készülő bokréta virít – immár mindörökre befejezetlenül... Mert elment ő régen három csillagot hozni még abba a csokorba: egyet Édesapámnak, egyet az öcsémnek, egyet meg nekem.

S amíg szüleim, a bibliotéka nyugalmában és a direktori iroda gondjai-bajai közepette, végezték teendőiket, jómagam, a tanterem szorításában pepesceltem végig ingadozó béketűréssel, még tizenegy cammogó esztendőt.

A kollégium második otthonomná lett.

Bejáratos voltam én majd mindenüvé; érthető hát, hogy időnként Dávid bácsi (a pödörtbajszú pedellus) pokol kapujába illő ormóflán kulcsosmói csörögtek a kezemben. Járatos lettem a házi rendben. Tudtam: azért szólal meg a szünetre hívogató berregő hangja olykor percekkel később, mert Dávid néni sparheltjén nem sült még kellőképpen omlósra a gőzölgő diákcsemege, az illatozó sárga döblec.

– Az Istenért! Hagyja, Dávid bácsi (vagy néni) azt

a döblecet inkább sületlenül, csak halljuk végre a mentő dobozka lélekszabadító hangját! – szállt ég felé, végtelen pillanatok feszítésében a könyörgő diákhóhász.

S ha mindmegannyi kollégiumban lepergett óra elteltével sem bírtam annak levegőjével még kellőképpen betelni, kedvemre ácsingózhattam a tanári szoba előtti nagyfolyosó megkopott futószőnyegén, komótos szemlélődésben. (Ez a szőnyeg, időnként eltűnt a szemünk elől, váratlanul raktárba került, valahányszor tanügyi ellenőrt kellett fogadniuk, miután azok burzsoá csökevénynek tartották, és minduntalan felszedették!).

De akár a szertárak felé is vehettem az irányt. Igen, a szertárak felé... kedves Bágyoni druzsám. De ha te tudnád, micsoda szertárak voltak azok!

A fizikum emelkedő amfiteátruma mögötti helyiségben rejtőzködött a világteremtés titokzatos csodaszereinek bámulatos és megfeszíthetetlen gyűjteménye: a Francis Picabia festői világába röpítő rafinált gépszerkezetek: csillogó vörös és sárgaréz herkenyűk, dugattyúk, receficék, pupillárisok és kapillárisok, pipetták, paletták, netán Torricelli, avagy Faraday törvényeinek bemutatására. Számomra igencsak ámulatba ejtő volt az a rajzpapírra kívánczó világ, amely ott kezdte feltárni igazi önmagát előttem kedves tanárom és osztályfőnököm, Tellmann Jenő jóvoltából. Oktatott a tanár úr fizikára, kémiára, továbbá egyéb színtelen, szagtalan, avagy éppen látványosan füstölő, vegyészeti hókuszpókuszra, ám mindenek előtt a legfontosabbra: hogyan lehet valakinek, bármilyen körülmények közepette is, egyenesen a szemébe nézni.

– Vigyázz, hólyag, mert kikészítlek! – hangzott el egy-egy rejtőzködő mosoly kíséretében, miközben svédcsavarnak beillő kemény barackot nyomott a kiszemelt nebuló kobakjára. Istenem, de jó volt az a barack! Ma is elfogadnék egyet...

Kocsis István (ugyancsak évekeig, igen tisztelt osztályfőnököm, egyben orosztanárom is – nem a későbbi szerkesztőségi kollégám!) –, a professzori kar futballcsapatának közkedvelt sztárja és legendás kapusa, két kapott gól között is oly sikeresen belénk szuszakolta Puskin, hogy még ma is ott sötétlik felettem a *Bronzlovas* nyomasztó képe. Ugyanakkor, máig feledhetetlen hangulatú előadásaiából Lermontov romantikusan szép alakját is látom, a *Nem, nem Byron vagyok* című verséből:

„Nem Byron, más vagyok. Ha lángol
bennem a szó s égnek lobog,
Mint ő, vészverte, büszke vándor,
De én orosz lélek vagyok...”

(Lator László fordítása)

Kocsis tanár úr is hasonló kényszerűségben sajátította el Puskin nyelvét, akárcsak Mikó Imre, és még oly sokan mások – akarva-akaratlanul – a szürkébe fagyott orosz pusztákban, a dermesztő jégvárosokban, a nyújtózkodó fogolysorokban. Ott, ahol esztendőkön át gyakorolhattak, hogy végül még Dosztojevskijt is eredetiben olvashassák. S ha történetesen nem orosz, hanem mondjuk angol földre kergeti őt a sors ostroma, akkor – mit gondolsz, kedves bajtársam – Lermontov sorai helyett talán Byron versét tudnám idézni?

Idő ködébe fakul a válasz, a messzi távolba, oda, ahova még az a poros szertári óriástávcső is képtelen

volt ellátni, amelybe mindenkor óvakodtam belenézni. (Pedig ott feszített réz ónagsága a szertár üvegszekrényei között). Talán attól tartottam, ha kíváncsiskodom, valami olyasfélét látnék meg benne, ami nem oktan gyermek szemére való; minthogy abban fürkészni csak okosok kiváltsága; ami abban feleslik, arról tán tiltott is beszélni, titokban kell megőrizni... Tény, egy efféle elmésen összeállított szerkezetben a nagyvilág is alig karnyújtásnyira kerül: ilyenképpen egy csapásra közel férkőzik a múlt, és közel férkőzik a jövő. Sötét idők kószáltak akkoriban mifelénk, ezért, sem a múltat, sem a jövőt nem javallták különösebben vizslatni. Márpedig egy távcső haszna éppenhogy a sötétben mutatkozik meg...

Igen, más idők voltak azok. Még a természetrajzi szertár természetes tárlóiban őrzött preparátumokon is régen pótolták már azt az irdatlan sok spirituszt, amit kultúrszomjas Ivánok sebtiben gurguláztak le torkukon, a megszállás utolsó napjaiban. Eszerint a Szibériát-látott duhaj társaságot, szemmel láthatóan képtelen volt elijeszteni még az a borjú méretű kitömött sarki farkas sem, amely – az utca nevét nem lebecsülendő! –, pofájára fagyott mosollyal vicsorgott esztenődök óta a szertár ketrecnyi üvegszekrényében. Nem csoda, hisz láttak Ivánék orosz földön toportyánt, egynél többet is! Meg, tán nagyobbat is...

A szertárak varázslatos világával betelve, néha elmélázva ténferegtem a folyosók tisztára mosott bordó-szürke kőlapjain; olykor lépéseimet számolgatva, mintha kis fika indult volna neki egymagában hosszú útnak, amely a sors élethosszig tartó véges sakktábláján vezet. Hirtelenjében ott találtam magam a havas szünidő háborítatlan fehér csendjében, a tágas kollégiumudvaron.

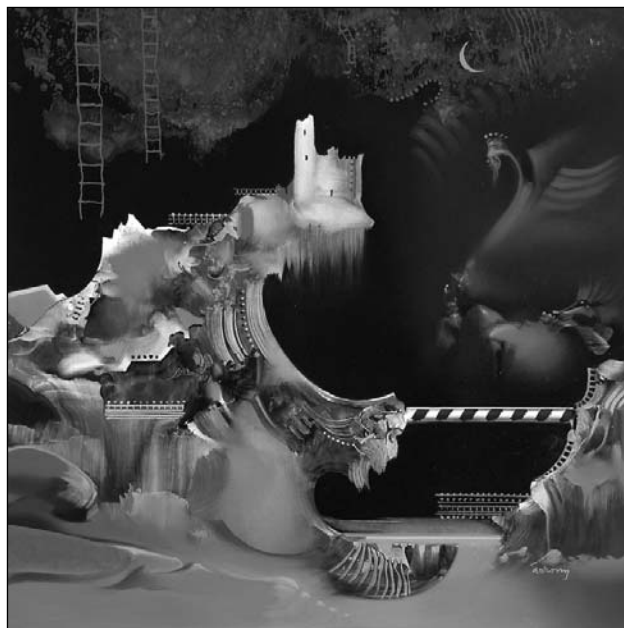
Az ünnepi est megérkezett. Az alkony puha ecsetje vörös-violáival vont a az ég vászonhorizontját a füst nélkül feketéllő, didergő kémények mögött. A magasban titokzatos kéz lazúrozott: egyre árnyalta-sötétítette a városra boruló, decemberi eget. Közelemben, a halhatatlan templom mindaddig hallhatatlan hangjai éledtek: világra gyúlt a götikus ablakok sora; színes üveglámpásain át önfeledten áradt a megfáradt lelkek fohásza, miközben a kiszabadult fénysugarak páratlan hóhullást csodálhattak, és szárnyaló halleluját.

Karácsonyeste volt... Halkabb lett az orgona hangja, a havazás felerősödött. Sárkányölő Szent György hűvös-fekete bronzpáncélját alkalomhoz illő ünnepi-fehér paláttal borította be a gondoskodó hólepel. Remegő jégkristály-csillagok táncoltak a lámpák megsápadt fényudvarában; alattuk a téli hársak didergőn meztelenkedtek: fekete tusba merítet testvonaluk jobbra-balra tekerőzött, miként violinkulcsok teszik, egy véget nem érő, fehér szimfóniában.

Álltam a nagyudvar közepén – egymagam. A fehérségben – nyomom is rég eltűnt már...

Hogy kerültem én ide? És merre tartsak innen? Mintha udvarnyi papírlap közepén Paul Klee egyik rajzának aprócska emberfigurája tekintett volna félőn mester-teremtőjére, azonképpen próbáltam magam is kiérezni a hóhullás paravánja mögül hidegen fölfénylő csillagok tekintetéből, a minden kíváncsiságom ellenére, mégis csak rejtve maradó, kiolvashatatlan jövőt.

Mindeközben, kedves Szabó Pista barátom, jó cimborám, úgy képzelem, nálatok, Bágyonban is



Árkossy István: Ég és Föld között

megkondultak a szíveket betöltő éjféli harangok, s a legszebb szünidő fellobbanó gyertyafényei tifeletek is gondoskodtak néhány áldott-ihletett percről. Fölcsendült a múltvigyázó nótafák dala, Jenei Radó tárogatójából sem szállt el a hang örökre, tán még ma is ott járja visszhangos dallam-körútját hegyeken, völgyeken át, valahol Torockó és az Aranyos vidéke között. Miképpen szeretett Farkas utcámban, az alattunk lakó, vég nélkül hímezgető, hó hajú Tárca Ilonka néni öléből, mint föld tenyeréből fakadó forrás vize, csak buzgott-ömlött a soha véget nem érő hímzésfolyam. Fehér gyolcson lángvörös madárvirágok születtek nap mint nap, akárha harmatkezü ujjainak kiserkenő véréből keltezte volna életre valahányat. És azok a madárvirágok beborítottak mindent: erdőt és szeretet után vágyakozó karácsonyi lelket, otthont és álomringató vánkost. Mert *azok* az emberek szívükből adták a dalt, s tán még vérüket is, hogy mindebből jusson és maradjon kételkedő időkre – minékünk is.

(Budapest, 2007 júliusában)

9. (Bágyoni)

Gyökere van a szépségnek.

A földinek mindenképpen. Azt hiszem, ha a mi tudós Stephen Hawking barátunk a maga csillagközi menedékhelyeit, időkapuit és testi-lelki gyógyforrásait gyermekkorunk erdeiben kereste volna: mára nem az „el a Földről, emberiség, de azonnal!” mondanása vált volna szállóigévé.

Emlékszem, Édesanyámat egyik Kisrétről hazautunkon (erdei kaszálóink egyike volt ez a rét) arról faggattam, hogy miért és honnan folynak a patakok (mint a tej) akkor is, ha nem esik, ha nem borul ki az égi porzsoló. A magyarázat egyszerű volt – és egyszerű. Éde egy forrás mellé kuporodott, s belemerítette érdes tenyerét a felbukkanó vízcsodába: nézd, így dudorászik, így danolgat a föld; innen, ebből a mohás pontból tör fel minden öröme, minden fájdalom

ma... csak meg kell azt érteni. És innen, ebből a mozdulatlanságot félbeszakító PONTból mutatja meg a szépségét vagy rútságát, csupán meg kell azt látni. Ahányszor belenéztem, a gyönyörűséges égboltozat kéken vibrált kíváncsi buksim körül.

Szavam sem volt. Valóban csobogott a feltörő víz, valósággal dudorászott, miközben fölébe hajló arcunk képmása annyiszor villant fel, ahányszor épp akartuk.

Hazautunk valóságos nyelvfilozófiai előadással ért fel, megtudtam, hogy a forrás, az indulás maga (a szépség, akár a csúfság indulása is) lehet PONT, de a patak és minden más, tovairamló víz már VONAL... És Bottyán Tami bácsi szénrajzolatjai jutottak eszembe, az ultramarin-kék falon ékeskedő fekete jelek...

Stílszerű is a „pontozás”, kedves Árkossy, hiszen piktor és író egyaránt ezekből a jelekből él. Másrészt pedig a mindenkori táncoló gyermekember, vagy felnőtt önkifejezését nyújtó testbeszéd (a PONTÓZÁS) valahol ugyanabból a gyökérből fakad. Pontosabban (lám, megint a pont): ugyanabból a vérvonulatból. Meg kell mutatnia ennek a táncoló embernek is, annak a táncoló embernek is, hogy mit tud kihozni az ősi csöndből és mozdulatlanságból, a PONTból, és erre pont és pontozás, mint önkifejezési formák, egyaránt megfelelnek. Punktum!

Árkossy barátom, ha eddig nem vetted volna észre, ugyanazon PONT körül forog a mi két gyermekkor-világunk is. Kis nagyképűséggel azt is mondhatnók, hogy azok a Nagy Koponyák is ezt a pontot keresték, akik valamennyien az emberiség-világot akarták volt kimozdítani sarkából. (És ha már itt tartunk, hadd jegyezzem meg, hogy korunk zseniális észembere, a halál jegyében született Stephen Hawking – aki Galilei halálának kerek 300. fordulóján jött világra – a mi Bolyaink erdélyi útjelzői nélkül bizony aligha tudna tájékozódni az einsteini útgörbék és térhajlatok labirintusában... fekete lyukak örvényei között, karambolok nélkül.)

Lám, ilyen egyszerű az egész! Az Egész. Csupán meg kell találni... no, mit is?... azt a valamit, amely továbbvisz, *továbblendít* játékos időutazásaink során. A PONTOT, a legparányibb nyomjelet, amit akár egy plajbász hegye, akár egy pemzli pamacsja hagy a papíron. Igen, ettől függ a Világ sorsa – a lehető legegyszerűbb valamitől.

Az ember, ha már beleivott az ábécé életvizét kuporgató pohárba, nem tud megelégedni csupán a ponttal. A pöttyel. Tovább szeretne nyújtózkodni, lendülni (mint ahogyan annak idején mi is tettük), esetleg lódulni; a VONALAT szeretné követni... ami kimozdít, magával ránt, visz, húz, búvöl. Érdekes, ez már nem archimédeszi pont, hanem sokkal több: ebből a VONALból új utak (ne mondjam, új bágyoni utak és kolozsvári Farkas utcák), végtére is új életek keletkeznek. Ahogy Te fogalmaznál előbb tapasztalt „mondatlendületedben”: *gyönyörűséges szivárvány utak, melyeken végül is erdélyi magyar sorsszekerek zörögnek, csattognak fel és alá...*

Édes Barátom, nézd el nekem ezt a sárga irigységgel telt megjegyzést; magam is keresem azt a *stílt*, ami korunkhoz, helyünkhöz illő. Látom, te épp barokkban (organatűtök és tanári katedrák keltette hangulatokban) élsz, aminek örülök, és ami miatt énnekem is elindul a fantáziám. Beszélgetéseink során később majd előkerülhetnek regényeim bágyoni

barokkos oskolamesterei, papjai, akikről esetleg a kolozsvári Farkas utca nem tud... De előkerülhetnek mások is.

Gondolhatod, minő „pontozásokat” vághattak le vasárnapi nyári táncainkon a falu kapától, kaszától s megannyi nyúgtól szabadult, süvölvénykorú legénykei. Akik zömmel pelyhedző állú helyiek voltak, de ha jól belegondolok, a mi muzsikánkra vitézkedtek ott a szomszédos Kercsedről, Kövendről vagy Aranyosrákosról érkezettek is – magyarok, románok, cigányok egyaránt. A báméskodó öregek, a falu bölcsei voltaképpen gyermektánc-házunk lényegét fogalmazták meg, midőn a Kistrét utcában lakó Opra Valérék csűrében felállított, földbe vert cölöpökre épített zenekari emelvényt megpillantották, mondván: „Itt legalább azt járjátok, amit húztok!”

Ami igaz, igaz, a nyomorúságos világ ilyen, olyan külső zaja a mi csűrünkbe nem tudott betörni: járta ki-ki a maga táncát, ropta, döngölte a csűr tapasztott földjét, izzadt, de pontozott, akárha ez volna egyetlen lehetséges önmaga megmutatására.

Fél évszázad távolságából visszatekintve látom magunkat: három, négy gyermekember rángatja a zeneszerszámot, tépi, húzza-zúzza, ahogy tudja, s mindezt egyedül a maguk örömeire. S talán azért, hogy élményt keltsen az élménytelenségben, vért pezsdítsen a félig-meddig kivéreztetett faluban. Éltetni az ösztönöket, és velük, általuk élni. Nem parancsszóra, nem ukázra! Csak úgy, ahogy a vér, a lélek, a zsiger kívánja... Nem magának a *szabadságnak* a megidézése volna ez? Ott és akkor, ahol és amikor a nagyok, a megnyomorított felnőtt világ rubrikák és rendeletek, ilyen meg olyan verdiktek és párthatározatok hálójában vergődött, egyszer csak föláll a maguk fabrikálta deszkaplaccra három-négy gyerek, és belemuzsikál a világ süketülő fülébe. Itt vagyunk, és táncolunk! És amíg a muzsikánk, lábunk és gyermeklelkünk földbe véshető rajzolata él, addig nincs baj...

Hé, Felnőttek Világa, addig nincs baj!

Emlékszem, egyik táncos délutánunkra Jenei Radó Sándor bácsit is átkísérték; egyszerű volt, hiszen a szemközti utcában lakott, s csupán a Kistrétről aláfutó patakon és a bandánkban kontrát muzsikáló Németh Paliék udvarán kellett átsegíteni Bágyon köztisztületben álló pálinkafőző mesterét. Radó Sándor bátyánk nem hozta magával tárogatóját, pedig milyen gyönyörűséges lett volna együtt muzsikálni... Látom: a porta zenéért lelkesedő asszonya, csapatunk nagybőgősének, Opra Emilnek az édesanyja, Valéria néni vezetgeti-irányítgatja el a „vak klánétást” a táncos lábak mellett, és ülteti le velünk szemben, a tiszteletére átadott padkán. Hogy aztán jöjjen a véleménynyilvánítás...

Hát, kedves kolozsvári-Árkossy barátom, erről nem nagyon tudnék elpityeredés nélkül beszélni, bármennyire férfiatlan is. Életem egyik első komolyabb megmértetése volt ez, tizenvalahány éves gyermek számára lendületet adó, mondhatni: röptető élmény. Az, amire egy közösség hangulatát és kultúráját a legmesszebb menőig élni (vagy elképzelni) képes gyerkőcnek akkor megadatott a sors által.

Hogy nem lett belőlem muzsikos? Istenem... De lelkem mélyébe ekkor fészkelődött be a zene, a már említett éltető és megtartó valami, és általa a ritmus, az önkifejezést a maga ütemváltásaiban is nyomon követő mozdulat szakaszossága. A csillagok alatt élő

ember természetessége.

Említettem már, ugye, hogy Édesapám órája maga a zsebrevághatatlan csillagos ég volt. Ezt a kegyes végtelent esetleg festők, esetleg íróemberek képesek zsebükbe gyúrni – a maguk módján. De ha nem festők, vagy nem írók is, egy kikötés akkor is feltételként adódik: hogy életében legalább egyszer járja meg széltében-hosszában a kolozsvári Farkas utcát.

Hell Maximilián úr, a bányászgyerekből lett magyar csillagász – magad is odasoroltad egyik alkalommal a Farkas utcából kiemelkedett tanárhírességek közé a mi Hell Miksánkat is, aki – megjárta néhányszor a kolozsvári Via Sacrát 1752–55 között, innen hívták meg aztán a bécsi csillagvizsgáló igazgatójának és az ottani egyetem csillagászat professzorának.. De Hell professzor urunk nem csupán tanárkodott Erdélyben, a kolozsvári csillagvizsgáló építését is ő irányította annak idején. Nem véletlen, hogy 1769-ben a Vénusz bolygó útjának megfigyelésére és tudományos vizsgálatára szervezett megfigyelés-sorozatra a dán király, VII. Keresztély épp őt, Erdély volt professzorát hívta meg Vardóbe. A vardói múzeumban ma is őrzik azokat a magyar dokumentumokat, amelyek a csillagász-fizikus Hell Miksa és az őt kísérő Sajnovics János tudós nyelvész ot-tani megfigyeléseihez kapcsolódnak. Magyar jelek a Hadak Útján. Külön nyeresége a magyar tudományosságnak, a magyarság eredetét tanulmányozók számára különösen, hogy Sajnovics János ekkori megfigyelései alapján mutatja ki a – ma már vita tárgyát képező – lapp-magyar nyelvrokonságot.

Lám, lám. Pontokról és vonalokról kezdtünk beszélgetni pár sorral ezelőtt... és hová lukadtunk ki.

Igen, közös PONTOK és összekötő vagy elválasztó VONALAK nem csupán egyéni sorsok, de egész nemzedékek, mi több, népcsoportok, kultúrák között is szóba kell hogy jöjjenek. Mert vannak! És tudnunk kell róluk! Ha a mi Hell Miksánk képes volt a Nap-Föld távot maximális pontossággal bemérni, ha érezte és éreztetni tudta e nyomasztó hatású vonal és a napkorong előtt feltűnő Vénusz-pont létét egy egész világ előtt, akkor nekünk – a magunk eszközeivel – e lényeges jeleket a mi nyelvünkbe kell beültetnünk azért, hogy a 21. század keltette VÉGESSÉG (némiképp elhibázottságot sejtető) érzetét töröljük, vagy emberibbé szelídítsük – épp a művészet VÉGTÉLEN erejébe vetett hitünk bizonyosságával.

Hirtelenjében egyik nagyon szép festményed, a budapesti Vármegye Galériában pár éve kiállított *Claudiopoliszod* jelent meg az emlékezetemben. Rá is kattintottam internetes tárlatodra. És íme! E 80x110 cm-es színes térben van egy tenyérnyi, egyre inkább távolodónak tűnő, kis fehér-fekete képecske, annak a hatalmas gyermekkor-világnak a zsugorított háttere, amelyről egyfolytában írsz, írsz... A Farkas utcai gótikus templommal és Apáczai gimnáziumának fényben és árnyékban is tüntető falaival. Szent vonalak találkozásai ezek az ismerős, már-már szellemiesült formák – de ha akarom, s ha tovább zsugorodnak a szemeimben, akár egyetlen pontként is el tudom képzelni. Kritikus tömegnyi pontban. Ami nem fed el, de megtart. Költemény ez a javából, óda veszendőbe ment világunkról. Fejedelmekről, árulásokról, kiszáradt katedrákról, leomlott udvarházakról... Tudósokról, tudásra vágyódó kobakokról. Úgy is



Árkossy István: Fénykapu

mondhatnám: 30 szekundum a Farkas utcából.

Fura ötletem támadt festményed láttán. Vajon énnekem hány száz évig kellene ácsorognom gyermekkorom bágyoni utcája végében, hogy ennyi, vagy ehhez közelítő nagyságú szellemi árnyalakkal tudjak találkozni?

Lám, a *jelek* méltó felhasználása mellett volna egy másik, Istentől reánk bízott (vagy nyakunkba sózott) feladatunk is: ledolgozni az idő igazságtalanságait, és azt is méltósággal, kellő főhajtással. Sarokba szorítani a *Lehetetlent*. Hogy nyugton nézhessünk szembe eltűnt, vagy rendre el-eltűnedező elődeink folyton miránk figyelő tekintetével. Hogy minden időben felcsendülhessenek a táncba hívó akkordok, hogy ünnepekre szólítsanak a fényel-árnyékkal játszó templomtornyok hazai harangjai.

Mert, ugye, lombja is van ám a szépségnek... lelkeinkben kibomló...

ÁRKOSSY ISTVÁN
BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

Árkossy István: Az idő



